

Національна академія державного управління
при Президентіві України

*А.М.Михненко
В.Д.Бакуменко
С.О.Кравченко
С.О.Борисевич*

УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

Вступ до спеціальності

Навчальний посібник

Київ
Видавництво НАДУ
2006

УДК 35.075.5:3.071(072)

ББК 67.99(2)1:0055

М 69

*Розглянуто і рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії державного управління при Президентові України.
Протокол № 123/8-10 від 29 червня 2006 р.*

Рецензенти:

М.М.Білинська, професор кафедри управління охороною суспільного здоров'я Національної академії державного управління при Президентові України, доктор наук з державного управління, доцент;

В.В.Токовенко, завідувач кафедри соціології і соціального управління Київського міжнародного університету, доктор наук з державного управління, професор.

М 69 **Михненко А.М., Бакуменко В.Д., Кравченко С.О., Борисевич С.О.** Управління суспільним розвитком. Вступ до спеціальності: Навч. посіб. - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 84 с.

ISBN 966-619-216-0

У навчальному посібнику, підготовленому колективом кафедри управління суспільним розвитком Національної академії державного управління при Президентові України, системно викладено базові положення щодо сучасного розуміння сутності управління суспільним розвитком. Наведено визначення основних категорій суспільного управління. Розкрито засади організації, функціонування та взаємодії влади і суспільства в процесі суспільного розвитку. Висвітлено глобальні проблеми та світові тенденції суспільного розвитку, а також інноваційні підходи до їх вирішення.

Посібник розрахований на слухачів, студентів, науковців, викладачів, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших фахівців, які виявляють інтерес до проблем управління суспільним розвитком.

Бібліогр.: 85 назв.

ISBN 966-619-216-0

УДК 35.075.5:3.071(072)

ББК 67.99(2)1:0055

© А.М.Михненко, В.Д.Бакуменко,
С.О.Кравченко, С.О.Борисевич,
2006

© Національна академія
державного управління
при Президентові України, 2006

Вступ

Розбудова демократичної, правової Української держави, прагнення до вибору нею найбільш прогресивного на сьогодні європейського шляху розвитку та входження до системи найбільш розвинених країн Європейського Союзу примушує все глибше аналізувати тенденції сучасного суспільного розвитку та вивчати його процеси. Останні є далеко неоднозначними й складними. Водночас їх розуміння та свідомо підтримка є дуже важливими для корпусу вищих керівних кадрів країни.

З урахуванням цього навчальний посібник призначений для застосування в межах навчальної програми “Управління суспільним розвитком”, яку розроблено в Національній академії державного управління при Президентові України за спеціальністю “Управління суспільним розвитком” для підготовки вищих керівних кадрів (I-III категорії державної служби та прирівняні до них посадові особи місцевого самоврядування). Навчання за цією програмою здійснюється за заочною та заочно-дистанційною формами. Серед нормативних дисциплін програми такі: “Теоретичні та організаційні засади державного управління”; “Верховенство права”; “Європейська інтеграція”; “Суспільно-політичні реформи”; “Геополітика і національна безпека України”; “Розроблення та аналіз державної політики”; “Стратегічне планування та реалізація політики на центральному, місцевому та регіональному рівні”; “Макроекономіка для аналізу державної політики”; “Макроекономічна політика”; “Соціальний і гуманітарний розвиток”; “Державні фінанси і бюджетний процес”; “Інформаційна політика та зв’язки з

громадськістю”; “Становлення і розвиток демократії: світовий досвід для України”; “Управління людськими ресурсами”; “Керівник в органах державного управління та місцевого самоврядування”; “Етика в державному управлінні”; “Логіка, методологія та методика наукових досліджень”; “Моделювання, інформаційні системи та технології в державному управлінні”; “Ділова українська мова в державному управлінні”.

Підготовка вищих керівних кадрів за зазначеною програмою зорієнтована на випереджальний рівень управління та надання йому науково-обґрунтованого характеру, що передбачає: широкое використання наукових досягнень на всіх рівнях і ланках системи управління суспільним розвитком передусім результатів досліджень у сфері політології, права, економіки, філософії, соціології, державного управління, менеджменту, екології та інформатики; сприяння розвитку наукових досліджень з актуальних проблем управління, зокрема розробленню нових управлінських технологій та впровадженню їх досягнень у практику; залучення науковців до аналітичної роботи в органах управління; підвищення рівня забезпеченості управлінців системами підтримки прийняття рішень на базі сучасної управлінської методології, засобів інформатизації та комп’ютеризації.

З огляду на складність і масштабність проблем суспільного управління наукові підходи і методи їх вирішення набувають особливого значення. Перспективне прогнозування, стратегічне планування, організаційне проектування, управління людськими ресурсами, розроблення вискоєфективних мотиваційних підходів, сучасних методів контролю, комунікацій, підвищення ефективності прийняття управлінських рішень - це завдання, вирішення яких потребує наукового обґрунтування із застосуванням сучасних здобутків науки управління.

У процесі написання навчального посібника враховано численні джерела сучасної наукової та довідкової літератури, ідеї та погляди провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, навчальну програму та досвід підготовки в академії магістрів державного управління за освітньою спеціальністю “Управління суспільним розвитком”.

1. Базові визначення

Для кращого розумінні предмета вивчення насамперед розглянемо базові поняття (категорії) теорії та практики управління суспільним розвитком.

У науці під **категоріями** (від грецьк. *kategoria* - висловлювання, обвинувачення, ознака) розуміють найбільш загальні і фундаментальні поняття, що відображають істотні, загальні властивості і відношення явищ дійсності і пізнання. Відповідно до цього категорії суспільного управління відображають найбільш суттєві властивості, закономірні зв'язки та відношення об'єктів у суспільному управлінні, а також процес їх пізнання. Вони мають об'єктивний характер, їх зміст віддзеркалює відносини в управлінні суспільством, що існують незалежно від волі та свідомості суб'єктів управління. Категорії суспільного управління мають історичний характер, оскільки розроблялися протягом усієї історії розвитку управлінської думки і, безумовно, їх зміст збагачується новими надбаннями цивілізації. Система категорій відображає основні проблеми дослідження суспільного управління, структуру його предмета.

Основними категоріями, якими оперує сучасне суспільне управління, є такі: людина, суспільство, соціум, суспільні відносини, суспільний розвиток, суспільствознавство, цивілізація, держава, влада, державне управління, регіональне управління, місцеве самоврядування, громадянське суспільство, цілі розвитку тисячоліття, еволюція, революція, прогрес, синергетика, суспільні реформи, трансформації, перетворення, інституалізація, глобалізація, інтеграція, постіндустріальне (інформаційне) суспільство, стратегія, політика, інновації, комунікації, культура, ефективність, результативність, економічність, справедливість та багато ін.

Безумовно, найважливішою, основоположною з цих категорій є **суспільство**, тобто сукупність людей, об'єднаних конкретними інтересами, потребами, система зв'язків і взаємин, що склалися між людьми в процесі практичної діяльності та суспільного життя. Основною важливою ознакою суспільства є територія, на якій консолідуються суспільні зв'язки. Територія є основою суспільного простору, в якому складаються, розвиваються відносини, взаємодія між індивідами. Також важливою ознакою суспільства є здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків. Сучасному етапу властиве неокласичне розуміння суспільства, для якого характерне співіснування найрізноманітніших підходів

до його вивчення. Виходячи з цього на сьогодні суспільство розглядається як всеохопна система, що окреслюється граничними умовами соціальності як смислової комунікації, а в просторовому вимірі постає як “світове”, “планетарне” явище. Суспільство, яке передбачає протидію ізоляціонізму, доступність соціальних структур для модернізації, їх здатність запозичувати все цінне іззовні, відмову від монополії на істину, від спроб запровадити єдине часткове бачення світу, примусово нав’язувати його всім, вважається відкритим.

Безпосередньо пов’язане з поняттям суспільства поняття **соціуму**. Соціум - це велика стійка соціальна спільність, для якої є характерною єдність умов життєдіяльності людей у певних суспільних відносинах, що пов’язано зі спільністю культури, головною ознакою якої є цілеспрямована діяльність, спілкування, генетичний і функціональний зв’язок. Соціум - це предметне буття людини, її існування в середовищі культури, діяльнісного спілкування, перетворення природи, формування певних якостей у людини, творчості, створення матеріальних і духовних цінностей.

Вищою формою соціуму є суспільство як цілісна система. Серед інших різновидів соціуму можна виділити: родові, сімейно-споріднені, національно-етнічні, територіально-поселенські та інші спільності. Соціум здатний самовідтворюватися, а також є відносним автономним утворенням, що взаємодіє з іншими соціальними спільностями. Основними складниками соціуму є:

- базові потреби людини, що, проектуючись на соціальну активність, зумовлюють початковий поділ суспільної праці;
- початковий поділ праці як похідна індивідуальних здібностей людей, що проектується на організацію основних сфер суспільного життя (політичну, економічну, соціальну та духовну), а також на диференціацію соціальних верств, що відповідають їм;
- архетипи колективного несвідомого, що, проектуючись на основні цінності суспільства, формують систему соціальних норм, стандартів поведінки і способу життя загалом.

Ключове місце у понятті соціуму відведено **нації**, що являє собою тип етносу, який виникає як історична, соціально-економічна та духовна спільність людей з певною психологією і самосвідомістю. Нації виникають на основі народностей (винятком є США, Канада), причому історичні фактори відіграють визначальну роль. Основні характеристики націй та їх виникнення наведено у табл. 1.

Риси національного характеру є найбільш сталими ознаками, за допомогою яких визначається психологічний образ нації. Вони формують національну самосвідомість, тобто соціально-етнічні

Основні характеристики націй та їх виникнення

Витоки нації (база <i>нацјогенезу</i>)	Передумови формування <i>об'єктивні</i>	суб'єктивні	формальні	Ознаки нації <i>змістові</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Етноси: один етнос, що піднявся на новий щабель консолідації, розвитку загальної і політичної культури, відповівши на виклики модернізації; домінуючий етнос, що підкоряє собі "периферійні" етнічні групи, які з тих чи інших причин не чинять значного опору асиміляції; • поліетнічний "плавильний казан"; • частина етносу, який диференціюється під тиском територіально-політичної роз'єднаності 	<p>Процес модернізації:</p> <ul style="list-style-type: none"> • становлення ринкових відносин та індустріалізму в економіці; • формування нової, єдиної для всього суспільства високої (письмової) культури і спільної літературної мови; • формування громадянського суспільства; • перехід від вірнопідданської до громадянської політичної культури, поширення ідей рівності, народного і національного суверенітету; • встановлення демократичних форм державного правління 	<p>Консолідуюча діяльність:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>панівних політичних еліт (держави)</i>, які вживають заходів щодо культурної консолідації народу, який вже має свою державність; • <i>духовно-інтелектуальних еліт</i>, які сприяють відродженню культури, традицій, формуванню політичної самосвідомості недержавного народу через культурно-просвітницьку діяльність; • <i>політичних контреліт</i>, які борються за незалежність, сприяючи згуртуванню нації та її політичному самовизначенню 	<p>Тип спільноти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • велика і відносно нова (модерна) спільнота; • суб'єкт політичного життя, головна дійова особа історії в нові часи; • специфічна група інтересів, яка потребує політичного зняття їх реалізації - власної держави 	<p>Риси спільноти:</p> <ul style="list-style-type: none"> • спільна (така, що поділяється усіма) культура; • громадянське суспільство; • національна держава (утворена внаслідок самовизначення культурно-спорідного народу); • етнокультурна і/або політична свідомість

уявлення про правові, політичні, моральні та інші норми у процесі розвитку нації, яка завдяки їм виокремлює себе серед інших націй. Національна самосвідомість складається з національної психології та національної ідеології, які мають відповідні структурні елементи і характеризуються міжрівневим взаємозв'язком та детермінацією. Зокрема, чуттєвий (психологічний) рівень включає: почуття, переживання, емоції, реакції, стиль мислення, установки; теоретичний (ідеологічний) - знання, погляди, навички, ціннісні орієнтації, інтереси, прагнення, ідеали. Національна самосвідомість охоплює також традиції, звичаї, історичне минуле, культуру нації з особливими чинниками, а також мову.

Суспільство не є застиглим утворенням, воно весь час неперервно змінюється, проходячи певні етапи та стадії розвитку. Суспільний розвиток - це якісна зміна всієї структури суспільства аж до зміни способу мислення людей, що приводить до виникнення нових суспільних відносин і нових методів виробництва. До того ж далеко не будь-яка, навіть кардинальна, зміна в суспільстві є кроком на шляху розвитку. Під суспільним розвитком звичайно розуміють лише такі зміни, які відповідають інтересам більшості, сприяючи підвищенню якості життя людей і даючи їм змогу впевненіше дивитися в майбутнє. Як ступінь суспільного розвитку загалом, розмаїття його культурно-історичних форм, синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства використовується поняття "цивілізація".

Суспільний розвиток є дуже складним й об'єктивним процесом. Водночас він узагальнює та відображає численні процеси самоорганізації, що відбуваються у суспільстві. І саме завдяки цим процесам самоорганізації можна говорити про наявність управління суспільним розвитком, тобто суспільного управління.

Цілеспрямована діяльність численних суб'єктів управління суспільством, одночасна дія множини можливих на певний період джерел розвитку призводить до синергетичного ефекту розвитку суспільства. Одні джерела розвитку припиняють або послабляють свою дію, а на зміну їм приходять інші. Суспільне управління можна визначити як управління процесами формування і розвитку суспільства. Цей термін інтегрує управління всіма сферами суспільної діяльності (політичної, економічної, соціальної, гуманітарної, екологічної), державне управління (центральне, регіональне, місцеве), місцеве самоврядування, управління громадськими організаціями і рухами, політичними партіями, профспілками та ін.

Найважливішою складовою суспільного управління виступає **державне управління**. Як зазначає професор Г.Атаманчук, соціаль-

ний механізм формування і реалізації державного управління можна виразити через такий, опосередкований державою, єдиний ланцюг взаємопов'язаних і послідовно детермінованих суспільних явищ: “потреби \Rightarrow інтереси \Rightarrow цілі \Rightarrow рішення \Rightarrow дії \Rightarrow результати”.

Потреби в суспільному управлінні мають переважно об'єктивний характер і виникають як реакція на необхідність вирішення суспільних проблем, тобто незадоволених потреб, які набули значущості для великих груп населення. Існують два підходи до виділення суспільних проблем: на основі чисельності людей, яких вони зачіпають, або з урахуванням підтримки, відгуку на них, інтересу населення до них. Одне із завдань суб'єктів суспільного управління полягає в тому, щоб виявляти такі проблеми і розробити стратегію їх вирішення. При цьому дуже важливим є дотримання принципу об'єктивності, згідно з яким розробка і прийняття стратегічних рішень мають ґрунтуватися на обов'язковому врахуванні об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, об'єктивних реальних можливостей, потреб, інтересів людей тощо.

Наявність певної суспільної проблеми автоматично не приводить до її вирішення, оскільки необхідний механізм, який дає змогу ставити проблеми перед суспільством, надавати їм характеру суспільних. Це нерозривно пов'язано з іншим, дуже важливим елементом суспільного управління, а саме визначенням низки найбільш актуальних проблем, що слугують орієнтиром для дій системи суспільного управління. На основі з'ясування пріоритетності розв'язання суспільних проблем визначаються цілі і пріоритети суспільного та державного управління, формується державна політика.

Цілі суспільного розвитку - це конкретні, розраховані на певну перспективу кінцеві стани або очікувані результати суспільного розвитку. Серед різновидів цілей суспільного розвитку можна виділити: суспільно-політичні, що охоплюють комплексний, цілісний, збалансований і якісний розвиток суспільства; соціальні, що відображають вплив суспільно-політичних цілей на соціальну структуру суспільства, взаємовідносини її елементів, стан і рівень соціального життя людей; духовні, пов'язані, з одного боку, із сприйняттям духовних (культурних) цінностей, якими керується суспільство, а з другого - із введенням духовного потенціалу суспільства в реалізацію суспільно-політичних і соціальних цілей; економічні, що характеризують і утверджують систему економічних відносин, які забезпечують матеріальну основу реалізації суспільно-політичних та інших цілей; організаційні, що спрямовані на розв'язання організаційних проблем розвитку, розбудову відповідних інституцій та організаційних структур; інформаційні, які сприяють досягненню окреслених

цілей необхідною, достовірною і адекватною інформацією. Коротко сукупність цілей суспільного розвитку наведена на рис. 1.

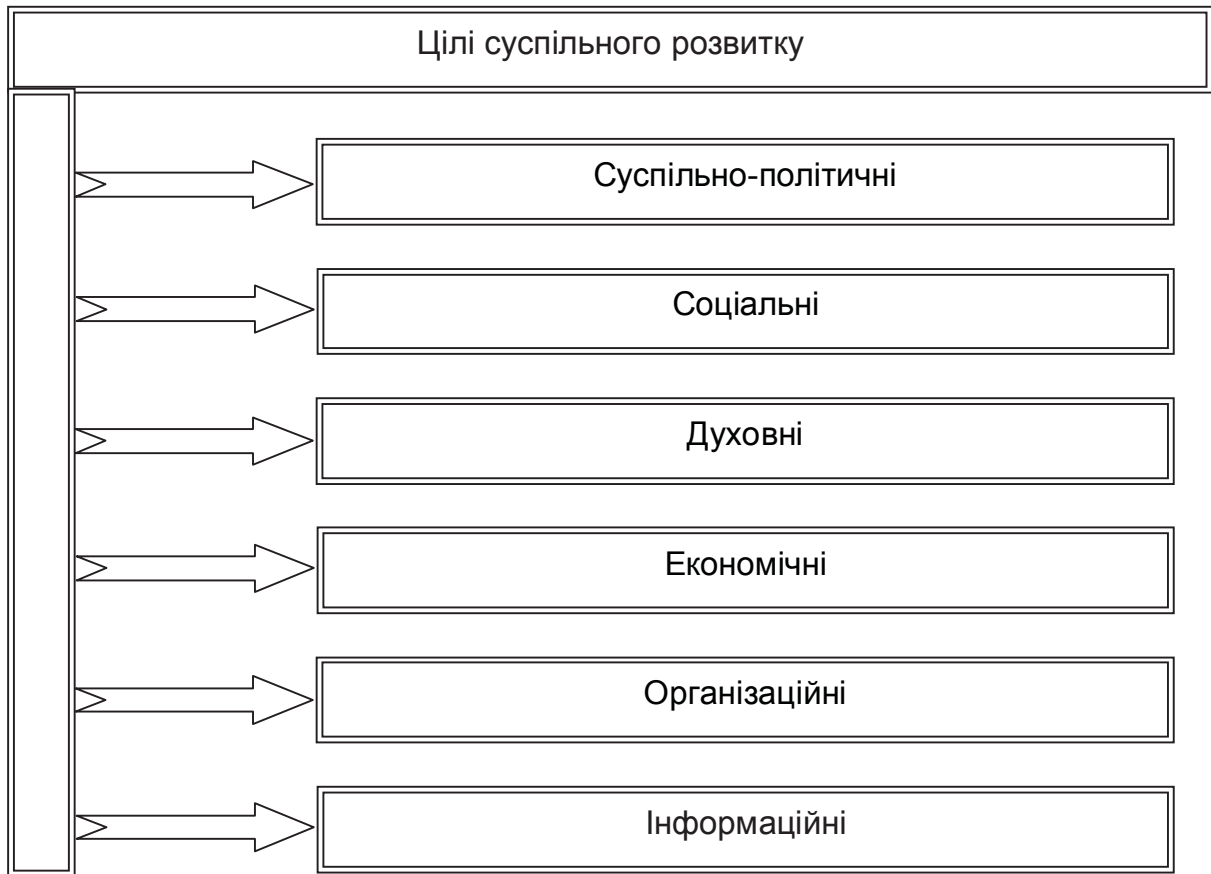

Рис. 1. Різновиди цілей суспільного розвитку

Суспільне управління має складне та мінливе багатоконпонентне суб'єкт-об'єктне поле, до якого належить діяльність міжнародних об'єднань та організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних партій, профспілок, інших громадських об'єднань та рухів, міжнародний та національний чинники суспільної праці та економічної діяльності, поведінка окремих людей та груп тощо. У сукупності вони утворюють різні види управління за окремими сферами та галузями суспільної діяльності: політичне, адміністративне, економічне, соціальне, духовне, корпоративне та ін. Для кожного з цих видів можна виділити свій суб'єкт та об'єкт управління, специфічну правову базу, особливості функціонування, механізми тощо.

Взагалі, сфера і галузь суспільного життя - це загальноприйняте розмежування основних напрямів (сфери) та видів (галузі) суспільної діяльності, яке базується на інтеграції об'єктивних групових потреб та інтересів людської спільноти. Історико-конкретні і ситуативні комбінації між зазначеними групами потреб та інтересів синтезуються у сфери, а проблемні і локальні "стики" між ними - в галузі суспільної життєдіяльності людей (виробництво, сільське госпо-

дарство, природокористування, екологія, торгівля, транспорт, зв'язок, право, фінанси, наука, освіта, інформатика та ін.).

До основних сфер суспільного життя можна віднести:

- матеріальну - це процеси матеріального виробництва, розподілу, обміну, споживання, зокрема продуктивні сили й виробничі відносини, науково-технічний прогрес і технологічна революція;
- соціально-політичну, яка включає соціальні та політичні відносини людей у суспільстві (класові, національні, групові, міждержавні тощо), охоплює такі явища й процеси, як революція, реформи, еволюція, війна, а також соціальні інститути (держава, партії, громадські організації);
- духовну - широкий комплекс ідей, поглядів, уявлень, тобто весь спектр формування свідомості (як індивідуальної, так і суспільної), її трансформації від однієї інстанції до іншої (засоби масової комунікації), перетворення на індивідуальний духовний світ людини;
- культурно-побутову - такі процеси і види діяльності, як виробництво культурних цінностей, освіта, виховання, життя родини, побутові проблеми тощо.

Основні сфери суспільного життя тісно взаємопов'язані, тому їх необхідно розглядати в єдності (рис. 2).

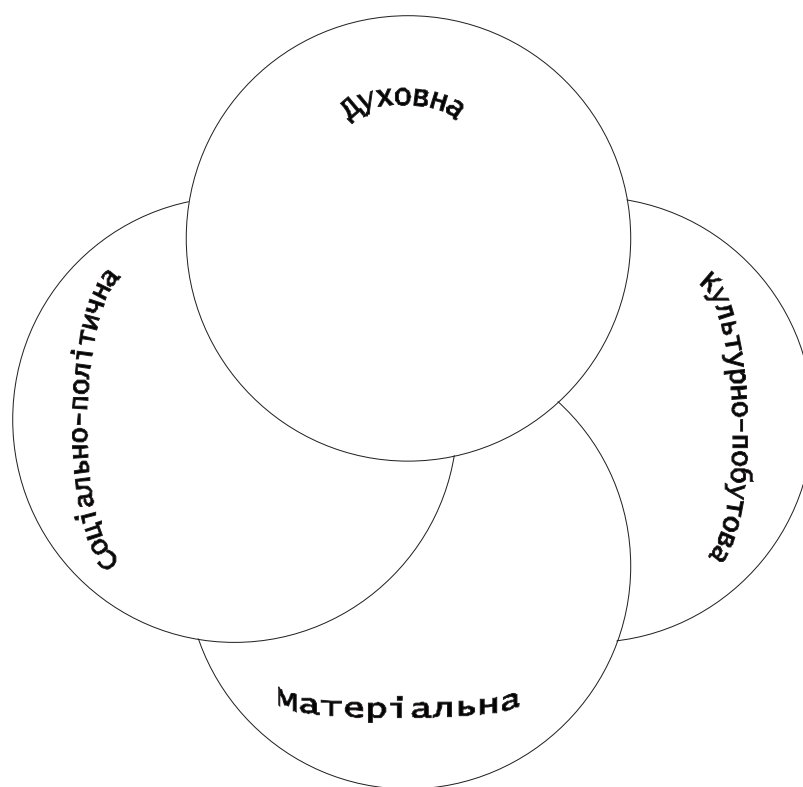

Рис. 2. Основні сфери суспільного життя

Кожна сфера складається з трьох елементів: із відносин (взаємодії) людей з приводу потреб, інтересів, цілей у певній сфері життєдіяльності; із установ (інститутів), які люди створюють для найбільш ефективної реалізації цих потреб, інтересів, цілей; із поглядів (ідей), що люди виробляють у процесі реалізації своїх потреб, інтересів, цілей. Характерна різна динамічність зазначених елементів: найбільш рухливими є відносини; найбільш консервативними - установи. Що стосується поглядів людей, то вони характеризуються більш складними соціальними залежностями і динаміка їх змін залежить від ситуації.

Управління у будь-якій сфері чи галузі суспільного життя покликане забезпечити їх високу ефективність, тобто це узагальнюючий показник, що характеризує співвідношення одержаних суспільством кінцевих результатів та сукупних витрат на їх досягнення. Ефективність реалізації суспільного управління насамперед пов'язана з відповідними ресурсами - наявними матеріальними, духовними, енергетичними та іншими реальними можливостями, які суб'єкти суспільного управління використовують для забезпечення керованості інших учасників суспільних відносин з метою досягнення цілей розвитку (рис. 3).

Рис. 3. Типи ресурсів суспільного управління

Найбільш часто йдеться про такі типи ресурсів: економічні, фінансові, матеріально-технічні, кадрові, організаційні, інформаційні, час. Можна також розглядати інші типи ресурсів. Зокрема, геополітичні ресурси - це можливості, що відкриває географічне положення

держави, регіону, території; культурні ресурси, до яких слід віднести духовні цінності, знання, вірування, управлінську культуру, освітній рівень; правові ресурси, що базуються на правосвідомості громадян країни і характеризуються якістю законів та підзаконних актів, їх виконанням, дотриманням режиму законності; мотиваційні ресурси, що характеризують здатність до підвищення або пониження соціального статусу людини відповідно до соціальної стратифікації; силові ресурси - це засоби і апарат силового впливу та ін.

Управління суспільним розвитком завжди супроводжується численними чинниками впливу й великою імовірністю ризиків.

Серед чинників впливу можна виділити, принаймні, три групи.

1. Економічні, які пов'язані з організаційними ресурсами: грошовими, людськими, матеріальними, часовими.

2. Технічні - нормативна регламентація, структурна побудова, інформаційне забезпечення.

3. Соціальні, до яких можна віднести такі чинники, як досвід керівника і виконавців, здатність швидко орієнтуватися в екстремальних умовах, знання (передусім спеціальні), кваліфікацію і т. ін.

Ризики в суспільному управлінні - це ймовірність відхилення від заданих цілей у процесі суспільного управління, пов'язана з можливістю виникнення несприятливих геополітичних та внутрішніх ситуацій, людським фактором та ін. Основними чинниками ризику в суспільному управлінні є: нестабільність законодавства, економічної та соціальної ситуації; невизначеність політичної ситуації; неповнота або неточність наданої інформації; невизначеність цілей, інтересів та поведінки учасників суспільних відносин; зміна влади; зміна зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації; технологічна відсталість; стихійні лиха тощо. Типовими заходами щодо запобігання ризику є: планування дій у позаштатних ситуаціях (методи перевірки стійкості системи, коригування параметрів проекту, формалізованого опису ймовірності ризику); наявність координаційного центру на випадок виникнення позаштатних ситуацій; механізми захисту інтересів учасників і запобігання неправомірним або загрозливим діям з боку окремих учасників суспільних відносин та ін.

Успішність соціальних систем у процесі розвитку оцінюється, як правило, за сукупністю критеріїв. До найчастіше застосовуваних з них належать:

- продуктивність (оцінка інтенсивності діяльності);
- економічність (оцінка використання ресурсів для досягнення певних результатів);
- ефективність (співвідношення між рівнями продуктивності і витрат на їх досягнення);

- **якість** (міра відповідності певним вимогам, повнота задоволення потреби, повнота розв'язання проблем).

Проблеми суспільного розвитку досліджуються спеціальним комплексом наук - суспільствознавством, що охоплює сукупність всіх наукових та позанаукових знань про суспільство. Розв'язанню проблем суспільного розвитку сприяла типологізація форм пізнання суспільної реальності (наукова та позанаукова), розмежування на основні форми (філософське, загальнонаукове, спеціально-наукове, традиційне гуманітарне та соціальне знання як такі, що виникають на стику суспільствознавства, природознавства й технікознавства), виділення основних типів суспільствознавчих теорій відповідно до властивих суспільствознавству основних форм пізнання та знання, а також з'ясування типологічних особливостей їх взаємозв'язку з життєдіяльністю людей в історичному процесі.

Свого часу В.Афанасьєв, розкриваючи важливу роль науки у вирішенні проблем управління суспільним розвитком, зазначав, що управляти суспільством науково - це означає своєчасно виявляти і розв'язувати суспільні протиріччя, пізнавати закономірності, виявляти прогресивні тенденції суспільного розвитку і спрямовувати його відповідно до цих закономірностей і тенденцій.

2. Суспільний розвиток

Під **суспільним розвитком** розуміють тип змін у суспільстві, що супроводжується переходом суспільних відносин до якісно нового стану. Він є наслідком взаємодії великої сукупності суспільних процесів, основу яких становить цілеспрямована діяльність людей та різноманітних організацій. Загальний механізм суспільного розвитку полягає у виникненні нових потреб у різних сферах суспільного життя та пошуку можливостей їх задоволення. Нові потреби постійно виникають як наслідок суспільної діяльності, а тому вони пов'язані з пошуком та винаходом нових засобів праці, спілкування, організації суспільного життя, розширенням та поглибленням обсягу наукового знання, ускладненням форм і механізмів творчої діяльності людей.

Залежно від активності суб'єктів діяльності розрізняють дві основні форми суспільного розвитку - *еволюційну* та *революційну* (рис. 4).

Перша з них - це повільні, поступові зміни у соціальній системі або в її елементах. Друга - це якісні зрушення в усіх суспільних структурах, що здійснюються шляхом докорінної перебудови суспільних

відносин і соціальних інститутів. Важливу роль у забезпеченні стабільності суспільного розвитку відіграють суспільні реформи та стратегічне управління. Передбачувані зміни, нововведення та перетворення стимулюють розвиток. Саме тому вдосконалення системи суспільного управління на основі демократизації суспільних відносин забезпечує найкращі результати в розвитку суспільства та його прискоренні.

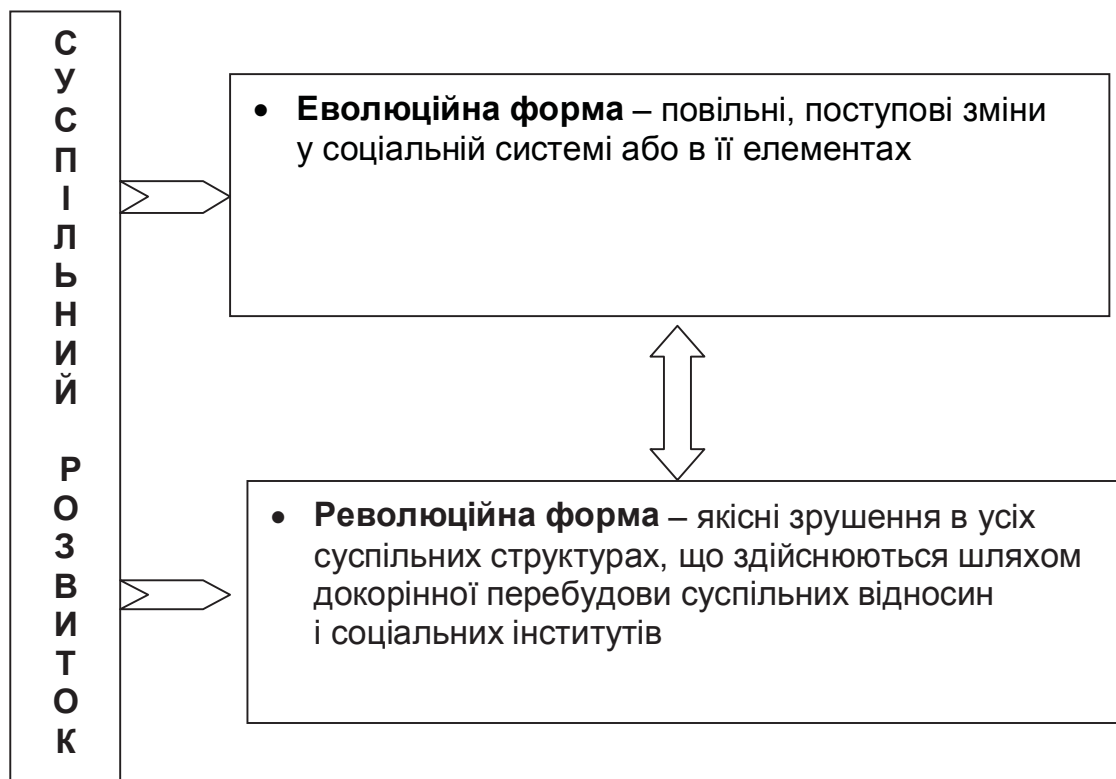

Рис. 4. Основні форми суспільного розвитку

Соціальні зміни є типом руху соціальних процесів та соціальних структур у суспільстві. Вони виявляються у виникненні, деформації та зникненні певних елементів соціальних систем, трансформації внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Чинники, що визначають такі зміни, - це об'єктивні передумови економічного, політичного, соціального характеру, а також особливі життєві обставини, що формують свідомість та поведінку індивідів і соціальних груп.

Зміни в окремих соціальних структурах становлять зміст їх функціонування, а зміни в соціальній системі в цілому визначають зміст її розвитку. Їх поділяють на якісні та кількісні. *Якісні зміни* означають тотальну трансформацію інституціональних структур, тобто радикальну зміну всієї організаційної структури суспільства. Якісні зміни є революційними, вони змінюють усталену нормативну модель соціальної організації й відбуваються в усьому соціально-культурному просторі суспільства. *Кількісні зміни* відбуваються спочатку в

окремих соціальних структурах, є еволюційними і виникають як реакція на соціальну напруженість всередині певної інституціональної структури. Такі зміни є обов'язковою умовою якісних змін, зокрема соціальних реформ та революцій.

Співвідношення у змінах реформування й революції слід розглядати як співвідношення активних еволюційних процесів та революцій, що зумовлюється конкретно-історичною взаємодією об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема своєрідністю, станом і співвідношенням різноманітних соціальних верств, страт суспільства, його різномасштабних соціальних груп у кожній країні і в міжнародному масштабі.

Для кожної держави як цілісної системи найбільш небезпечними є періоди переходу від однієї до іншої стадії розвитку, коли різні суспільні групи мають різну ціннісну орієнтацію, що зумовлює внутрішні конфлікти.

Суспільні реформи передбачають глибоку, докорінну перебудову усталених економічних, соціальних, політичних та організаційних структур, усіх сторін суспільного життя, яка водночас покликана зберегти існування певного суспільства, суспільного ладу, тих чи інших соціально-політичних та економічних структур, інститутів, установ тощо. В умовах розвиненого, соціально диференційованого суспільства такі реформи можуть бути дуже різноманітними, суперечливими як за змістом, так і за формами здійснення. Суть цих реформ полягає в тому, щоб забезпечити подальшу демократизацію суспільства, залучення дедалі ширших мас до політичної діяльності.

Політичні реформи є різновидом суспільних й пов'язані з перетворенням, змінами, перебудовою політичного життя суспільства (відносин, порядків, інститутів, установ), що здійснюються без зміни основ існуючого ладу. Такі реформи, як правило, охоплюють прогресивні перетворення у політичній системі суспільства, політичних відносинах, суспільному житті й передбачають еволюційний розвиток суспільства та інститутів влади. Вони здійснюються одним з трьох способів: зверху (автократичні правителі розуміють необхідність зміни системи політичної влади і за своєю волею та саме на цих засадах здійснюють програму політичних перетворень, яку самі ж і розробляють), через зречення влади (відмову від влади панівних політичних сил, які зрозуміли безперспективність свого владарювання) та поступове реформування влади погодженими зусиллями політичних сил, які перебувають при владі та в опозиції (процес поступових змін і перетворень у владних відносинах, наповнення їх новими зразками політичної культури, взаємних поступок,

переговорів, звернення до компромісів та ін.). Політичні реформи є корисними для будь-якого суспільства, оскільки вони запобігають насильницьким методам, конфронтації й політичним конфліктам, забезпечують безкризовий прогресивний розвиток і поступове вдосконалення політичної системи суспільства.

Економічні та соціально-економічні реформи також є різновидами суспільних і пов'язані з перетворенням, змінами, перебудовою економічних та соціальних відносин у суспільстві. Такі реформи є важливою складовою економічного розвитку, сутність якого полягає у структурних змінах економіки та соціальної сфери відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу. Основними показниками економічного розвитку країн вважається підвищення показників ВВП або ВНП на душу населення, що свідчить про підвищення ефективності використання виробничих ресурсів країни і добробуту її громадян.

Із суспільними реформами тісно пов'язані *реформи суспільного управління*, насамперед адміністративна, цілі якої визначаються кінцевими завданнями економічної, політичної та соціальної реформ. Зокрема, Я.Гонцяж і Н.Гнидюк узагальнюючи напрями реформ, які критично впливають на сферу адміністративної реформи, виділили такі:

◆ *Економічна реформа:*

- досягнути стабільного економічного зростання;
- підвищити ефективність державного сектора економіки;
- приватизувати державні підприємства з метою підвищення їх конкурентності та забезпечення динамічного розвитку;
- дерегулювати економіку з метою розширення зони вільної економічної діяльності;
- створити ефективну інфраструктуру для економічного розвитку (консолідація банківської системи, розвиток ринку цінних паперів, ринку страхових послуг);
- консолідувати державні фінанси (збирання податків, підвищення продуктивності та ефективності державних видатків).

◆ *Політична реформа:*

- побудувати інституційні засади для розвитку громадянського суспільства;
- створити демократичну парламентську систему;
- підвищити політичну відповідальність органів державної влади щодо захисту інтересів громадян та ефективного досягнення цілей;
- заохочувати громадян до участі у справах громадських організацій, регіонів, країни;

- покращити здатність органів державної влади формулювати (розробляти) державну політику.
- ◆ *Соціальна реформа:*
 - підвищити добробут населення;
 - консолідувати системи соціальних послуг (соціальне страхування та пенсійна система, система охорони здоров'я, соціальний захист);
 - покращити якість надання соціальних послуг;
 - створити сектор недержавних організацій у соціальній сфері.

Зазначені науковці стверджують, що масштаб та цілі проведення адміністративної реформи зумовлюються потребами досягнення цілей вказаних суспільних реформ, як це показано на рис. 5.

Рис. 5. Зв'язки між адміністративною та суспільними реформами

Будь-який розвиток, як правило, супроводжується різноманітними трансформаціями та модернізаціями. *Трансформація* - це інтегроване поняття, що охоплює процедури введення, звільнення і поновлення. В управлінні суспільним розвитком трансформація проявляється як перехід до нових принципів управління й завжди супроводжується нестандартними змінами. Вона найчастіше починається за існуючої організаційної структури, а завершується досягненням якісно нового рівня управління.

Під “модернізацією”, яка в загальнотеоретичному сенсі базується на ідеї внутрішньої здатності суспільства до якісної еволюції, в науці розуміють:

- сукупність різного роду економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурологічних зрушень та перетворень конкретного суспільства у напрямі його осучаснення і постійного вдосконалення;
- наближення соціальних і політичних систем та їх фрагментів до максимально можливого рівня розвиненості.

Модернізація спрямована на впровадження нових форм суспільного буття, перехід від традиційного суспільства до відкритого, від індустріального - до постіндустріального (інформаційного), від тоталітарного й авторитарного - до демократичного.

Як зазначає професор В.Горбатенко, вибір модернізаційного розвитку починається і здійснюється саме у сфері політики, з вияву політичної волі до змін. Дослідники зазначеної наукової орієнтації вважають, що процес модернізації включає насамперед вдосконалення політичних структур і механізмів соціально-політичного розвитку. Пріоритетними проблемами у цій сфері вважаються: впорядкування геополітичного простору через утворення національних або федеративних держав, централізацію та децентралізацію влади; забезпечення здатності держави до структурних змін в усіх сферах суспільного життя зі збереженням стабільності та внутрішньої консолідації суспільства; залучення широких мас населення до участі в політичному процесі і встановлення політичної демократії; вдосконалення соціально-політичних механізмів та рушіїв модернізації - ролі і функцій держави, структури і взаємодії інститутів, діяльності соціальних суб'єктів оновлення (модернізаторської еліти, зацікавлених соціальних груп, політичних лідерів); політична соціалізація особи, спрямована на розширення її політичної участі, утвердження як неперехідної цінності людського виміру політики.

Сучасна теорія розглядає модернізаційний процес у тому чи іншому суспільстві як свідому установку держави на здійснення якіс-

них перетворень шляхом не калькування досвіду передових країн, а поєднання найбільш поширених політичних структур, інститутів, цінностей, які мають універсальний, загальний характер, з традиційною специфікою певних суспільств.

Процес модернізації, на думку відомого західного політолога С.Блека, проходить кілька стадій: а) усвідомлення мети; б) консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти; в) період трансформації; г) інтеграція суспільства на новій основі.

На практиці виділяються дві кардинально протилежні форми реалізації ідеї модернізації, які значною мірою залежать від типу політичних систем і політичної влади. В одному випадку вибираються репресивні засоби, коли суспільство насильницьким шляхом “заганяється” в нову модернізовану реальність, у другому колективними та індивідуальними зусиллями створюються можливості для вдосконалення суб’єктів і рушіїв модернізаційного процесу, забезпечуються умови і стимули прискореного розвитку суспільства, набуття якостей свободи, компетентності, творчості та відкритості.

Якщо стан розвитку суспільства характеризується високим рівнем інноваційності, зростанням показників освітнього рівня робочої сили (в тому числі кількості вищих навчальних закладів), наявністю технопарків, технополісів, техноінкубаторів, науково-дослідних, проектних та інших організацій, які здійснюють наукову діяльність та впроваджують її результати, то можна говорити про науково-технічний прогрес.

Суспільний розвиток часто гальмується й навіть на певний час переривається такими явищами, як криза та стагнація. Ці явища свідчать про виникнення суттєвих проблем подальшого розвитку суспільства, необхідність пошуку нових його джерел, змін у процесах суспільної самоорганізації.

Криза як соціально-політичний феномен проявляється через тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів політичної системи; значне поглиблення і загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості; переривання функціонування будь-якої соціальної системи з позитивним чи негативним для неї наслідком. Соціальні системи переживають багато різних видів криз, у тому числі й *політичних*, які також є різноманітними і включають, зокрема, кризи конкретної політики, влади в цілому, уряду, парламенту, кризи відносин між гілками влади, довіри тощо.

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігаються ознаки його *глобальної кризи*, що виявляються через вичерпання старих і несформованість нових джерел розвитку суспільства. Наслідком цього

є кризи у всіх суспільних сферах та гальмування і навіть припинення еволюційних суспільних процесів. У першу чергу це виявляється у руйнуванні колишніх ціннісних орієнтацій та несформованості нових, що спричиняє системну дезорієнтацію суспільства. Водночас періоди піднесення і спаду відомі впродовж усієї історії суспільного розвитку, де спад, як правило, є необхідною передумовою наступного піднесення на новій джерельній базі.

Час від часу виникають *гуманітарні кризи* (катастрофи), пов'язані з порушенням усталеного життя великої групи людей (верстви населення, громади чи навіть нації), коли різко обмежується нормальне забезпечення їх продовольством, житлом, одягом, скорочується санітарне обслуговування тощо. Вони, як правило, є результатом соціальних заворушень, воєнних дій, стихійного лиха, техногенної катастрофи, внаслідок чого великі маси людей бувають змушені залишати місця постійного проживання, руйнується інфраструктура життєзабезпечення, загострюється проблема дотримання порядку, суспільної безпеки й управління.

Криза завжди означає, що існуюча система досягла межі, далі якої вона існувати або рухатися (розвиватися) не може, вичерпала ресурси та зміст існування, нашттовхнулася на суцільний спротив іззовні та серйозні перешкоди. Як будь-яке соціальне явище кризи у своєму розвитку проходять певні фази (рис. 6).

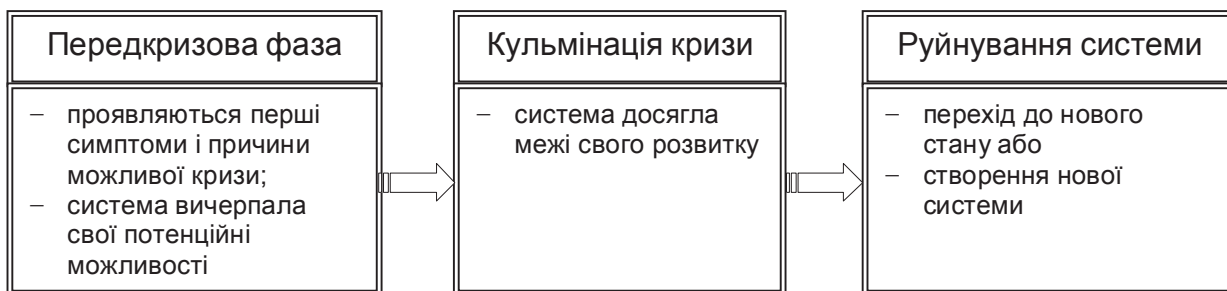

Рис. 6. Модель кризового процесу

Перша фаза - передкризова, коли проявляються перші симптоми і причини можливої кризи, система вичерпала свої потенційні можливості. Друга фаза - кульмінація кризи, система досягла межі свого розвитку. Третя фаза - руйнування системи, перехід до нового стану або створення нової системи. Криза може зумовлюватися внутрішніми чи зовнішніми причинами, давнішніми чи умовами, які щойно виникли. Криза може бути або неминучою, або випадковою, якій можна своєчасно запобігти. У всіх випадках кризу можна розглядати як перехід системи до нової якості або утворення якісно нової системи, як момент розвитку. В такому розумінні криза принципово

відрізняється від катастрофи, тобто цілковитого руйнування системи і утворення нової системи гіршої якості, або взагалі повного призупинення розвитку. Найбільш характерними вважаються кризи політичної системи та уряду.

Політична криза може набувати різних форм (відставка уряду, розпуск парламенту, запровадження надзвичайного стану тощо) і є наслідком загострення суперечностей та конфліктів у суспільстві між складовими політичної системи. Урядова криза може бути зумовлена економічними ускладненнями, внутрішньополітичними конфліктами (міжпартійними чварами, конфліктами між гілками влади), особливо у перехідний період. Урядова криза - особливо часте явище, що призводить до зміни уряду, форм правління. Як правило, наслідками політичної кризи є: модернізація політичних структур, узгодження інтересів різних соціальних груп або наступ реакції і реставрація попередніх владних структур збройним шляхом. Політична криза - складне явище в суспільному житті, але за умови її успішного подолання вона стає початком нового етапу розвитку суспільства і його політичної системи.

Стагнація - це стан, що характеризується зупинкою в розвитку, застоєм, згорганням змін, розпадом соціально-економічної інфраструктури, тенденцією до економічного та політичного регресу. Відомим шляхом виходу із стагнації є проведення реформ, масштаб яких залежить від ступеня їх поширення на різні сфери суспільного життя.

Велику роль у запобіганні негативним явищам у процесі суспільного розвитку відіграють прогнози, які можуть бути політичними, економічними, соціальними, технологічними тощо. Діяльність політиків постійно супроводжують політичні прогнози. В роботі урядів стало нормою розробляти прогнози економічного і соціального розвитку країни, її регіонів, окремих територій здебільшого, на довгострокову (понад п'ять років) та середньострокову (до п'яти років) перспективу. Прогноз містить: аналіз соціально-економічного розвитку за попередній період і характеристику основних проблем економіки та соціальної сфери; опис стану використання природного, виробничого, трудового, наукового потенціалу, екологічної ситуації; передбачення кон'юнктури на ринках основних видів товарів та послуг; можливі напрями вирішення проблем розвитку економіки і соціальної сфери; цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку і пропозиції заходів щодо їх досягнення; основні показники соціально-економічного розвитку; висновки щодо тенденцій розвитку економіки та ін.

Будь-які прогнози суспільного розвитку мають базуватися на пізнанні його об'єктивних тенденцій. У цьому напрямі проводиться

багато досліджень, в результаті яких виявлено низку світових тенденцій суспільного розвитку.

Першою такою тенденцією є глобалізація - явище і процес безпрецедентного посилення взаємозв'язку та взаємозалежності країн світу, що проявляється в багатьох аспектах. Характерним проявом процесу глобалізації є світова інтеграція, що супроводжується утворенням нових наднаціональних економічних та політичних структур або підписанням нових інтеграційних угод у межах вже існуючих структур. Прикладами таких процесів можуть бути утворення Андського спільного ринку (1990 р.), поетапне розширення Європейського Союзу, заснування таких утворень, як Організація азіатсько-тихоокеанського економічного співробітництва (1993 р.), НАФТА (1994 р.), СНД (1992 р.). Іншим важливим аспектом глобалізації, який ряд фахівців взагалі вважає ядром глобалізації, є процес всесвітнього поширення інформаційних технологій, продуктів і систем. Ще одним проявом глобалізації є безпрецедентно зростаюча значущість міжнародного виміру в проведенні національної політики. Країни світу тепер мають адаптувати планування та виконання своїх внутрішніх політик, багато в чому орієнтуючись на міжнародні умови та вимоги.

Другою тенденцією є збільшення кількості та різке підвищення ролі неурядових та міжурядових акторів на світовій арені - ТНК, міжнародних організацій (МВФ, ОЕСР, ООН, Світовий банк тощо), рухів (насамперед правозахисні та екологічні рухи) та внутрішньо-державних регіональних утворень (різноманітних асоціацій, форумів, об'єднань і т.ін.).

Третьою тенденцією можна вважати процес децентралізації, що включає поступове подолання процесу централізації з притаманними йому вертикальною структурою і субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі. При цьому в управлінську практику втілюються два підходи:

- концентрація в єдиному центрі тільки найбільш суттєвих, основних функцій керівництва і управління без надмірного обмеження сфери дії місцевого самоврядування;
- створення системи управління, що дає змогу в будь-якій сфері суспільної діяльності максимально спиратися на спонтанні сили суспільства і якомога менше вдаватися до примусу.

Процеси децентралізації призвели до переосмислення ролі місцевого самоврядування, що втілювалося в середині 1980-х рр. ХХ ст. у двох основних міжнародно-правових актах - "Європейській хартії місцевого самоврядування" та "Всесвітній декларації місцевого са-

моврядування” . Місцеве самоврядування визначається у цих документах як право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ і управління ними, діючи в межах закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення.

Четверта тенденція полягає в гуманізації суспільства, тобто в поступовому поверненні до цінностей гуманізму. Суспільна свідомість змінюється в напрямі формування таких характеристик:

- вміння досягати суспільної злагоди, що виключає саму можливість негативного тлумачення тих чи інших культур, народів, традицій;
- подолання розриву між елітарною і масовою культурою, підвищення творчого потенціалу і культури окремої особистості;
- відхід від ідеологічного диктату і догматизму, утвердження таких неперехідних загальнолюдських цінностей: людяності, людинолюбства, свободи особистості, рівності, справедливості, терпимості до інакомислення;
- подолання технократизму, збалансування природничо-наукової, технічної і гуманітарної складових у системі освіти;
- поєднання професіоналізму і моральних критеріїв людського буття.

П'ятою тенденцією є демократизація суспільства, яка поєднує в собі класичні риси демократичного розвитку і особливості, що випливають з характеру плюралістичного постмодерного суспільства. Найбільш відповідає йому розуміння демократії як “поліархії” (термін введений Р.Далем та Т.Ліндбломом, від грец. *polys* - багато і *arche* - влада, джерело, засада; дослівно багатовладність, багатозасадність). Сучасні вчені поліархію розглядають як політичний порядок, який характеризується розподілом та розсосередженням влади між її різними центрами та носіями, що означає перехід від жорстких, ієрархічних до адаптивних, мережевих управлінських структур.

Шоста тенденція - це інформатизація суспільства, що виявляється у стрімкому розвитку електронних комунікацій та інформаційних технологій, їх упровадженні в усі сфери суспільного життя, зокрема в суспільне управління. В сучасних умовах рівнем інформатизації перевіряється та оцінюється ступінь зрілості суспільства, розвиненості країни, а також готовності державної влади до адекватного сучасним потребам виконання свого призначення.

У розвинених країнах уже сформовано, а в інших країнах формується постіндустріальне інформаційне суспільство - якісно новий суспільний організм, в основі якого лежить раціональне використан-

ня інформації та інформаційних технологій, перетворення інформації, особливо знань, на найважливіший продукт і капітал. У сфері суспільного управління тенденція до інформатизації виявляється, передусім, у створенні та розвитку системи електронного урядування.

Сьома тенденція може бути визначена як зростання швидкості змін у суспільстві. Це особливо яскраво помітно у таких сферах, як наука і технології, оскільки накопичення наукових знань та їх матеріалізація у вигляді технологій відбувається небачено швидкими темпами, що, у свою чергу, впливає на інші сфери людської життєдіяльності, досить суттєво змінюючи їх за короткі проміжки часу. Найбільш вражаючим прикладом може бути тотальне впровадження комп'ютерних систем і технологій, що за короткий час суттєво змінило обличчя сучасного суспільства. Результатом такого зростання швидкості змін є, у свою чергу, зміна стилю життя людей, їх культури та мислення відповідно до необхідності постійно пристосовуватися до нових суспільних умов. Негативні ефекти цього процесу були описані А.Тюфлером, який назвав його “шоком майбутнього”.

Нарешті, *восьмою тенденцією* можна вважати процес індивідуалізації, в центрі якого перебуває людина як основний об'єкт і суб'єкт модернізаційного процесу. У людей західних країн з високим матеріальним достатком поступово змінюється орієнтація від опікування матеріальним добробутом і фізичною безпекою до піклування про якість життя. На зміну матеріальним цінностям поступово приходять постматеріальні: орієнтація на цікаву, осмислену працю, духовно-моральне єднання; зосередження енергії на забезпеченні соціального статусу і покращанні якості життя; заміна релігійних та інших традиційних орієнтацій нерелігійними, пов'язаними зі свободою індивідуального самовираження; відкритість і готовність до сприйняття соціально-політичних і культурних змін; активізація пошуків сенсу життя на індивідуально-особистісному рівні, прагнення знайти свою нішу в сучасній цивілізації.

3. Влада і суспільство

Влада є правом, здатністю та можливістю впливати на діяльність, поведінку людей, соціальних груп або суспільства в цілому. Вона існує скрізь, де є стійке об'єднання людей: в сім'ї, виробничих колективах, різноманітних організаціях і установах, в державі. Влада - це форма соціальних відносин між суб'єктами соціальної

взаємодії на підставі приписаної зовні (суспільством) чи взаємно визнаної рольової функціональної залежності одного суб'єкта від інших, де один з учасників має можливість підкоряти своїй волі інших суб'єктів. Влада існує на всіх історичних етапах буття суспільства і пронизує усі сфери його життєдіяльності. Характерними атрибутами влади є панування, управління, розпорядження, підпорядкування (підлеглисть), вплив, підкорення, авторитет, престиж та інші ознаки, без яких вона не може існувати.

Влада є внутрішньо властивими суспільству вольовими відносинами, що забезпечують функціонування системи управління, центрів прийняття (суб'єктів управління) й реалізації рішень, регулювання та координації суспільних дій і взаємодії. Влада реалізується через організацію, що стає її матеріальною силою. Ефективність влади визначається відповідністю діяльності її носіїв дійсним потребам суспільної цілісності. В одних випадках вона потребує посилення впливу влади, а в інших - більшої свободи вибору індивідів та структури як складових цілісності. Влада характеризується властивостями концентрації, ієрархічності, мобільності, динамічності, здатністю до зміни сили і форм впливу на об'єкт. Вона має виміри не тільки в силі, а й у часі, просторі, моралі, праві, ідеології, політиці.

Влада як система відносин між людьми обов'язково включає двох її безпосередніх учасників: суб'єкт влади (її носіїв, представників) і об'єкт влади (тих, на кого спрямована діяльність суб'єкта, підвладних). Статус суб'єкта влади може визначатися традицією, авторитетом, громадською думкою або за допомогою стійких формальних органів, інститутів, організацій, установ, наділених нормативними владними функціями, що офіційно визначають представників влади і норми владного підпорядкування їм. Влада може виникати на підставі взаємоузгоджених (або взаємовизнаних) її суб'єктами систем підпорядкування людей та можливостей розпорядження одних іншими (неформальна, неінституалізована влада). Одним із найважливіших виявів влади, реальною здатністю певної соціальної групи (нації, класу, організації, іншої спільноти) чи особистості втілювати свою волю за допомогою політики та правових норм, здійснювати організований вплив на суспільство, є влада політична.

До функцій влади належать: організаційна, мотиваційна, регулятивна, контрольна, інтегративна, мобілізаційна, стабілізаційна, репресивна. Якщо сутність влади є незмінною і полягає в забезпеченні існування й розвитку суспільної цілісності, то функції влади як за змістом, так і за формою змінюються залежно від історичної стадії суспільства, об'єктивних і суб'єктивних факторів, політико-ідеологічної орієнтації суб'єктів державно-політичної влади, динаміки сус-

пільних потреб та інтересів. Функції влади здійснюються державою, правлячою партією чи коаліцією правлячих партій, монархами, диктаторами, президентами та іншими суб'єктами влади й політики. Кожний суб'єкт влади й політики має властиві йому владні функції. У демократичних, правових державах функції суб'єктів влади оформлюються і регулюються конституційними та іншими правовими нормами, що знаходять відображення в їх повноваженнях і компетенції, правах і обов'язках. Визначення конкретного змісту і обсягу, способу і форм реалізації функцій влади є однією з головних проблем політичної теорії і практики. Завдання полягає в тому, щоб розподілити чи сконцентрувати владу з найбільшим суспільним ефектом, відповідно до її сутності, об'єктивних потреб розвитку суспільної цілісності. У всякій суспільній цілісності, сукупна діяльність якої залежить від якісно визначеної влади й суспільного порядку, складаються відносини з приводу влади, лідерства, прийняття рішень з їх реалізації.

У сучасному суспільстві домінує державна влада. Це політико-правовий інструмент забезпечення існування держави та досягнення її цілей через систему повноважень і засобів, що застосовуються від імені суспільства для захисту та реалізації спільного інтересу, забезпечення загальних і часткових потреб, реалізації функцій регулювання та вирішення конфліктів у суспільстві. Державна влада за обсягом і засобами реального впливу перевищує всі інші різновиди влади, поширюючись на всі сфери життєдіяльності суспільства.

Держава є основним інструментом політичної системи суспільства, що здійснює управління останнім, охорону його економічної та соціальної структури, організацію і впорядкування соціально неоднорідного суспільства, забезпечення його цілісності та безпеки. За образом висловом Ш.Монтеск'є, "держава - це суспільство, в якому є закони". Взагалі, держава - це багатфункціональна соціальна система, що історично склалася для забезпечення потреб політичної еліти, соціальних груп і громадян та являє собою сукупність численних інститутів, що регулюють відносини між державними структурами, організаціями і громадянами. Вона виступає як форма суспільства, об'єднання людей на певній території, самоврядування в суспільстві, виразник загальної волі, апарат легітимності та примусу, суб'єкт світового співтовариства.

Держава є продуктом суспільства на певному ступені розвитку. Суспільство породжує державу, яка внаслідок цього прояву процесу самоорганізації піднімається над суспільством з метою впливу на всі його сфери і відображує інтереси або всього цього суспільства, або певної панівної групи (класу). Держава є монопольним носієм суспільної влади, інституцією творення цієї влади. Для будь-якої держа-

ви основними ознаками є територіальна цілісність, визначеність кордонів, суверенітет, державна символіка, певний державний устрій (спосіб адміністративно-територіального поділу і пов'язаної з ним організації влади), форма правління (спосіб організації верховної влади в державі) та політичний режим (спосіб здійснення державної влади), наявність спеціальних органів влади для виконання функцій держави, виключне право видання законів та інших нормативно-правових актів, обов'язкових для всього населення.

Виділяють такі концепції походження держави: теологічну (божественне походження держави); патерналістську (державна як результат об'єднання сімей); суспільного договору (державна як результат укладення договору між правлячою елітою і суспільством); класову (марксистську, за якою держава є результатом розділення суспільства на класи, правління економічно панівного класу). Розрізняють три еволюційні шляхи виникнення держави: військовий (силова концепція, за якою держава є результатом завоювання і виділення елітарної верхівки із середовища військових); аристократичний (виділення управлінської аристократії із середовища жерців, старійшин, верхівок суспільства); плутократичний (зосередження влади в руках фінансової верхівки і фінансово спроможних осіб). Як свідчать історичні дані, розбудова держави завжди пов'язана з виділенням еліти як першого рівня в утворенні держави. Концепції, що базуються на понятті еліти, є досить визнаними в сучасному суспільствознавстві, оскільки дають змогу пояснити походження держави з позицій асиметричної структури суспільства. Еволюції держави здійснюються за такими етапами: традиційна держава - конституційна демократична держава - правова держава - соціальна держава - маркетингова модель держави.

Концепцією сучасної ліберальної демократичної держави визначено державу "загального добробуту", яка проводить соціальну політику, спрямовану на створення рівних життєвих умов для всіх членів суспільства шляхом регулювання доходів, залучення непривілейованих класів (передусім робітників) до контролю над елітою і до прийняття державних рішень.

Державна влада здійснюється за посередництвом спеціального апарату, володіє монопольним правом видавати нормативно-правові акти, обов'язкові для всіх громадян, складається з трьох гілок: законодавчої, виконавчої, судової. Поділ влади як всередині держави між її гілками, центральними, регіональними і місцевими органами, так і ззовні - між політичними партіями з приводу державної влади здійснюється переважно політичним шляхом, визначається політичними відносинами.

Законодавча влада здійснюється законодавчим органом держави - парламентом, який має різні назви у різних країнах (Верховна Рада України, Федеральні Збори Російської Федерації, Конгрес США, бундестаг і бундесрат ФРН тощо). Основним її завданням є керівництво країною шляхом прийняття законів. Парламент здійснює представництво народу. Він бере участь у формуванні внутрішньої та зовнішньої політики, її здійсненні, затвердженні бюджету, в межах своїх владних повноважень формує окремі державні органи, призначає певні вищі державні посадові особи. Вона об'єднує та координує діяльність всіх представницьких органів держави, здійснює парламентський контроль.

Виконавча влада відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликана розробляти і втілювати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки. У відносинах із законодавчою і судовою владою вона має певну самостійність. Основні її суб'єкти - уряд і підлеглі йому органи (в Україні - це вищий орган виконавчої влади - Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади - міністерства, державні комітети, інші органи із спеціальним статусом; місцеві органи виконавчої влади - місцеві державні адміністрації) - покликані виконувати закони, проводити їх вимоги в реальне життя. Разом з тим виконавча влада активно займається підзаконною нормотворчістю, виступає суб'єктом делегованого законодавства, здійснюваного із згоди або за прямим дорученням органів державної влади, є суб'єктом (уряд) законодавчої ініціативи. Виконавча влада є складним комплексним утворенням як за складом суб'єктів, їх взаємовідносинами, так і за технологіями її здійснення. Її функції зводяться до поточного управління переважно оперативного характеру, вирішують безліч конкретно-практичних питань, передусім у сфері господарювання, забезпечення повсякденних потреб населення, підтримуючи постійне функціонування систем життєзабезпечення і нормалізуючи умови для життєдіяльності в найрізноманітніших сферах і галузях. Виконавчо-розпорядна діяльність має базуватися на законі і здійснюватися в межах закону. Контроль за діяльністю структур виконавчої влади досягається шляхом їх регулярної підзвітності і відповідальності перед парламентом та перед органами вищої компетентності.

До найбільш поширених завдань уряду в прискоренні розвитку країни належать: створення в країні обстановки, що сприяє виникненню суспільної злагоди щодо найближчих і довгострокових перспектив розвитку, шляхів досягнення поставлених суспільних цілей і соціальної відповідальності кожного з учасників; формулю-

вання прийнятних для більшості населення цілей національного розвитку і координація зусиль всіх членів суспільства, спрямованих на досягнення цих цілей; створення і підтримка дійової правової системи; ліквідація обмеженості ресурсів шляхом свідомого обмеження сфери докладання своїх зусиль лише тими галузями, в яких державне втручання може забезпечити найбільший ефект; розвиток здорової ринкової конкуренції в приватному секторі; фінансування загального початкового утворення і загальнодоступного медичного обслуговування; соціальний захист непрацевдатних; збереження і розвиток національної культури; полегшення доступу населення до необхідних для розвитку суспільства знань та інформації. У вирішенні низки інших завдань роль держави залишається дискусійною, наприклад протекціонізм галузей національної економіки, в розвитку яких країна має порівняну перевагу, а також контроль приватних банків і фінансових організацій.

Судова влада - це сфера публічної і різновид державної влади, одна з її гілок, яка покликана самостійно і незалежно здійснювати правосуддя. Як правило, вона представлена трьома судовими системами, судові органи яких вирішують конфлікти, що виникають у правотворчості (Конституційний Суд), в управлінні й підприємницькій діяльності (система арбітражних судів), у правовідносинах громадян між собою та з організаціями чи органами управління (система загальних судів). Найвищим проявом політичної, владної ролі судової влади як соціальної інституції взагалі є контроль законодавчого процесу, або конституційний нагляд. Він полягає у кваліфікації певних нормативно-правових актів або їх окремих положень як таких, що суперечать конституції, і позбавленні їх юридичної сили.

Система влади у своїх діях завжди має виходити з національних інтересів, які є найважливішою складовою частиною суспільних інтересів, їх головною детермінантою, початковим пунктом і реальною причиною свідомих дій людей. Національні інтереси, будучи вираженням об'єктивних потреб, являють собою сукупність збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життя, у внутрішній і зовнішній політиці. Вони складаються на основі національних цінностей, з урахуванням способу життя, менталітету і прагнення народу, особливостей соціально-економічного і політичного устрою країни, її можливостей, геополітичного і геостратегічного положення. Основною формою вираження національних інтересів виступає державна політика, цілі і конкретні завдання якої виробляють і здійснюють відповідні органи державної влади із залученням неурядових організацій та інститутів громадянського суспільства.

Основним способом функціонування і реалізації державної влади з метою становлення і розвитку держави є державне управління. Це практичний, організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, зберігання або перетворення, що спирається на її владну силу. Макс Вебер визначив державне управління як конкретний вид діяльності щодо здійснення державної влади, який має функціональну та компетентну специфіку, що відрізняє її від інших видів та форм реалізації державної влади. В енциклопедії *Britanika* державне управління охарактеризоване як діяльність, що включає здійснення політики та програм урядів. Дуже важливим чинником для розуміння стану і розвитку державного управління є врахування його об'єктивних основ, а саме природно-географічних, соціально-економічних умов та культурно-історичної спадщини. В Україні державне управління набуло офіційного визнання і як вид діяльності, і як галузь науки, і як освітня спеціальність.

Кожній державі притаманна своя національна модель державного управління, основними ознаками якої є форма і режим правління, територіальний устрій, система органів державної влади, ціннісні та цільові настанови і яка враховує історичні традиції та національні уподобання. Водночас існує низка найбільш досліджених таких моделей, що стали еталонами, зокрема так звані американська та європейська моделі державного управління. В основу першої покладено “людину економічну” й акцент зроблено на створенні у державі максимальних умов для отримання прибутку в результаті діяльності такої людини, а в основу другої - “людину адміністративну” й зроблено акцент на пріоритеті права, тобто на максимально можливому правовому врегулюванні будь-яких суспільних відносин та чіткому дотриманні такою людиною у процесі діяльності встановлених норм права.

Вважається, що американська модель державного управління зорієнтована на всі процеси і функції управління в спектрі повноважень держави, коли державне управління розглядається як галузь, що включає законодавчу, виконавчу і судову гілки влади. В європейській же моделі державне управління фактично розглядається як підгалузь права. Інакше кажучи, у першій моделі передбачається поєднання політичних, правових та адміністративних функцій, а в другій - їх розмежування, тобто визначення державного управління як всієї законодавчої та несудової діяльності держави, або як підзаконної виконавчорозпорядчої діяльності органів держави. У спрощеному розумінні європейська модель державного управління характеризується розгалуженою й дуже розвиненою системою права, коли кваліфікований управлінець, у першу чергу, повинен мати ґрунтовну юридичну підготовку.

Держава є відкритою системою, їй притаманний взаємозв'язок з іншими державами світу, які в сукупності утворюють її зовнішнє середовище, від якого більшою чи меншою мірою вона залежить. Ця залежність може бути політичною, економічною, військовою, культурною, історично-традиційною тощо. Якщо вона незначна і має двосторонній характер або створена дієва система противаг їй, то можна говорити про справжній суверенітет держави. Якщо ж ця залежність загрожує інтересам держави, її суверенітету, то виникає ситуація національної небезпеки, причому рівень останньої залежить від рівня загроз. Щоб запобігти таким ситуаціям, а також з метою їх уникнення в інтересах держави в багатьох країнах, у тому числі і в Україні, створені системи національної безпеки та відповідні центральні органи державної влади, які координують цю роботу.

Розбудова нової держави супроводжується певним перехідним періодом становлення, під час якого закріплюється її державність, формується дієва система державної влади та визначаються основні шляхи розвитку країни. Державотворення охоплює визначення і правове закріплення форми державного правління; політичного режиму; адміністративно-територіального устрою; основних цілей і функцій держави, їх пріоритетності; розподілу повноважень між гілками та вищими органами державної влади; стратегії розвитку держави; структури органів державної влади відповідно до функцій держави та її стратегічних цілей.

Для успішного функціонування і розвитку держави необхідно сформувати ефективну систему державної влади. Це структурована єдність владних відносин, що складаються внаслідок діяльності держави, державних органів, а також посадових осіб, які реалізують інтереси держави в різних сферах суспільного життя. При цьому виділяються суб'єктний (організаційні структури, установи та інститути) й об'єктний (предмети відання, компетенція, повноваження, права і обов'язки, відповідальність, акти і дії, програми і заходи тощо) склад системи державної влади. Ознаками її розвиненого стану є: правовий характер формування і здійснення (опора на традиції, що постійно розвиваються, та право як основу спадкоємності й стабільності розвитку державної влади); публічне визнання і забезпечення прав та свобод людини; закріплення структури й системи державної влади; дотримання форм і процедур владних відносин, що закріплені в законодавстві; охопленість державної влади системою правової культури суспільства.

На розвиток суспільства суттєво впливає чинний державний режим, який є способом функціонування політичної системи і держави, що характеризує реальний поділ політичної влади і вплив у

державі та суспільстві. Він позначає конкретні форми управління державою, організації відносин між державою та громадянами. Найбільш відомими різновидами державного режиму є демократичний, авторитарний, тоталітарний. Державні режими розрізняються між собою за такими ознаками, як: спосіб формування органів влади; співвідношення законодавчої, виконавчої і судової влади, державного управління та місцевого самоврядування; становище і роль громадських організацій та партій; правовий статус особистості; існуюча законодавча система; зміст і співвідношення того, що дозволено і що заборонено; рівень економіко-господарського розвитку; політична стабільність суспільства; порядок функціонування правоохоронних та каральних органів; історичні, культурні традиції, моральні звичаї народу.

В Україні здійснюється розбудова демократичної держави, для якої характерним є державний режим з певними ознаками, а саме: пріоритетом права; підконтрольною виборчою системою формування всіх ланок влади; взаємно врівноваженими гілками влади (законодавчої, виконавчої та судової), що плідно працюють; максимально можливим і реальним забезпеченням прав та свобод людини і громадянина; вільним співіснуванням громадських організацій та партій; рівноправним розвитком різних форм економіки; збереженням і розвитком історичних та культурних традицій народів, що проживають у ній. Державний режим, як правило, спирається на правове підґрунтя шляхом його закріплення в конституціях відповідних країн.

Державний устрій - це територіально-організаційна структура держави, яка визначає порядок поділу країни на складові частини, правовий статус останніх, порядок відносин центральних і місцевих органів влади. За устроєм держави поділяються на унітарні, федеративні й конфедеративні. Україна є унітарною державою. Унітарною є цілісна, єдина держава, частини якої є тільки адміністративно-територіальними підрозділами. За умов унітаризму існує єдина для всієї держави система права, однотипна схема організації й підпорядкування органів влади, єдина конституція, спільна центральна влада, урядова вертикаль.

Складовою системи суспільного врядування, певною інфраструктурою державної влади, особливістю якої полягає у безпосередній наближеності до життя громадян, громадянського суспільства, є **місцева влада**. Головна проблема в організації та здійсненні місцевої влади в країні полягає у необхідності поєднувати дві засади - централізовану та самовряду. Централізована структура, якою є держава, має забезпечувати, гарантувати задоволення загальнонаціональних потреб та інтересів, домагатися дотримання законів, виконання директив. Цю функцію в Україні виконують місцеві державні адміністрації.

Місцеве самоврядування опікується забезпеченням повсякденних потреб громадян, безпосереднім їх задоволенням, відповідає за такі служби: місцевий розвиток; контроль за суспільною власністю; захист природного середовища; планування і використання землі; планування будівництва; житло; електро- та водопостачання; постачання тепла і природного газу; утримання шляхів та місць громадського користування; початкова та середня освіта; охорона здоров'я; культурні й спортивні заклади; протипожежна безпека. Районне й обласне врядування охоплює переважно громадські служби підпорядкованих їм регіонів, всебічний розвиток цих регіонів, координування діяльності місцевих органів самоврядування.

Місцеве самоврядування - це спосіб організації влади і форми організаційної діяльності громадян, що спільно проживають на певній території (громади), для самостійного і під свою відповідальність розв'язання проблем і питань місцевого значення, керуючи справами місцевого господарства згідно з правом, гарантованим державою. Воно здійснюється на принципах: народовладдя; законності; захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, соціальної справедливості; виборності органів територіальної самоорганізації громадян, їх підконтрольності, підзвітності і відповідальності перед населенням; колегіальності; гласності і врахування громадської думки; поєднання місцевих і державних інтересів, інтересів особи і всього населення відповідної території; взаємодії органів місцевого та регіонального самоврядування з трудовими колективами, громадськими організаціями і рухами; самофінансування і самозабезпечення; оптимальної децентралізації; реальної керованості територією; обов'язковості рішень органів місцевого самоврядування, прийнятих у рамках закону.

Місцеве самоврядування покликано відображати інтереси та задовольняти потреби територіальних громад, що є спільнотами жителів населених пунктів (сіл, селищ, міст), об'єднаними загальними інтересами власного життєзабезпечення, самостійного, в межах законів, вирішення питань місцевого значення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Комунальне об'єднання територіальних громад означає соціально-політичне, територіальне утворення, що одночасно виступає територіальною спільністю людей - суб'єктів місцевого самоврядування і низовою одиницею у системі адміністративно-територіального поділу.

Існуючі моделі місцевого самоврядування відрізняються великою різноманітністю. *Французька* або *континентальна* модель характеризується тим, що місцеве самоврядування включено в ієрархічну систему державної влади, підлеглистю вищестоящим органам, які безпосередньо контролюють їх діяльність. Автономність забез-

печується передачею повноважень з боку центральних органів держави. Самостійність у визначенні структури органів місцевого самоврядування - елемент, властивий американській моделі. Поширеним типом місцевого самоврядування є *англосаксонський*. Його основна ознака - відсутність на місцях повноважних представників центрального уряду, що опікає виборні муніципальні органи, які діють самостійно. При цьому немає безпосереднього підпорядкування вищестоящим органам, контроль здійснюється через міністерства і суд, а на місцях немає уповноважених центрального уряду.

В Європейській хартії місцевого самоврядування - загальноєвропейському документі, прийнятому в Страсбурзі 15 жовтня 1985 р., визначені сучасні демократичні принципи розбудови місцевого самоврядування. Під останнім розуміється право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних прав і управляти нею, діючи у межах закону, під свою відповідальність і в інтересах населення. Хартія визначає сфери компетенції місцевого самоврядування, які в рамках, установлених законом, мають повну свободу дій для здійснення власних ініціатив з будь-якого питання в межах їх компетенції. Надані органам місцевого самоврядування повноваження можуть бути повними і частковими.

У процесі делегування повноважень центральні або регіональні органи місцевої влади повинні, наскільки це можливо, дати органам самоврядування свободу пристосовувати їх здійснення до місцевих умов. Хартія вважає за необхідне при зміні територіальних розмежувань заздалегідь консультуватись з відповідними органами місцевого самоврядування, в тому числі і шляхом проведення референдуму. Вона виходить з того, що органи місцевого самоврядування є однією з підвалин будь-якого демократичного ладу, право громадян брати участь в управлінні державними справами належить до демократичних принципів, а існування наділених реальною владою органів місцевого самоврядування забезпечує ефективну систему управління, найближчу до громадян.

4. Атрибути громадянського суспільства

Під **громадянським суспільством** розуміють усю сукупність існуючих у суспільстві відносин, що не є державно-політичними, такі аспекти життєдіяльності суспільства та окремих індивідів, які перебувають поза сферою впливу держави, за межами її директивного регулювання й регламентації. Це механізм соціальної взаємодії, що

складається із системи місцевого самоврядування, різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації, місце соціальних дій, відносно автономних від держави. У схематичному вигляді взаємозв'язок громадянського суспільства і держави показаний на рис. 7.

Рис. 7. Взаємозв'язок громадянського суспільства і держави

Атрибути громадянського суспільства - це обов'язкові ознаки, риси такого суспільства, які утверджують його роль як опори демократії та вияву свободи. До найголовніших з них слід віднести:

- наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери публічного життя і громадської думки;
- організованість публічного життя вільних і рівних індивідів, права яких захищені конституцією та законами;
- взаємна відповідальність держави та громадян за виконання демократично прийнятих законів;
- незалежність від держави, добровільність асоціацій, автономність яких усвідомлена на індивідуальному та колективно-рівнях, розвинутість самоврядування;
- зорієнтованість діяльності на громадські інтереси та публічну політику, наслідком чого є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва;
- визнання як головної цінності суспільства людини, її інтересів, прав, свобод, пріоритетність прав громадян перед державними законами;
- різноманітність і рівноправність усіх форм власності (приватної, колективної, кооперативної тощо), ринкова економіка;
- економічна свобода громадян та їхніх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності;

- свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм і видів трудової діяльності;
- надійна й ефективна система соціального захисту кожної людини, наявність розвинутої соціальної структури;
- ідеологічна і політична свобода, плюралізм ідеологій і політичних поглядів, багатопартійність;
- наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині участь у державних і суспільних справах, контроль суспільства за діяльністю державних органів.

Громадянське суспільство є сферою вільної, творчої життєдіяльності особистості, колективів і спільнот людей. Різноманітність поглядів і підходів, мотивів та інтересів, індивідуалізація форм спілкування і поведінки в громадянському суспільстві не тільки допустимі, а й необхідні і бажані. Лише повне і раціональне самовираження кожної людини породжує в суспільстві потенціал, який забезпечує його динамічний розвиток. Тому плюралізм (множинність) існує передусім у громадянському суспільстві і здійснюється в його межах засобами, властивими цивілізованим взаємовідносинам між людьми. Особливу роль відіграє консенсус і компроміс між різними політичними силами з приводу основоположних суспільних цінностей.

Процеси формування громадянського суспільства передбачають створення умов для реальної підтримки народної ініціативи та вільного волевиявлення громадян, що є запорукою побудови сучасної демократичної, правової, соціально орієнтованої держави, основною передумовою успішного здійснення суспільних реформ: економічної, соціальної, політичної, адміністративної. Громадянське суспільство втілюється у приватному житті громадян, в існуванні вільного ринку, у безперешкодному поширенні духовних, релігійних, моральних, національних цінностей тощо.

В основу існування громадянського суспільства покладено соціальні інтереси і, зокрема, інтереси особистості. Саме вони є реальною причиною, рушійним чинником соціальних дій, що формують мотиви і стимули, ідеї та емоції суб'єктів суспільства (індивідів, соціальних груп). Соціальні інтереси можна класифікувати за різними ознаками (табл. 2).

Необхідною ланкою механізму реалізацій соціальних інтересів є спонукання суб'єкта до діяльності (мотиви і стимули). Вимоги щодо створення певних умов існування, змін у системі відносин між різними верствами та групами в суспільстві, певних політичних дій держави, партій, профспілок, політичних еліт, індивідів знаходять відображення в політичних ідеологіях, програмах. На рис. 8 схема-

тично показано вплив різноманітних соціальних інтересів на формування державної політики.

Таблиця 2

Класифікація соціальних інтересів

Основи класифікації	Основні різновиди соціальних інтересів
Ступінь спільності	1. Індивідуальні. 2. Групові. 3. Суспільні
Спрямування діяльності	1. Економічні. 2. Політичні. 3. Духовні
Характер суб'єкта	1. Національні. 2. Державні. 3. Регіональні. 4. Партійні
Можливість здійснення	1. Реальні. 2. Уявні
Ставлення до тенденцій суспільного розвитку	1. Прогресивні. 2. Реакційні. 3. Консервативні

У період сталого розвитку суспільства існує визначена і відносно стійка структура інтересів різних соціальних груп, окремих індивідів, а також інституційні форми вираження цих інтересів. У нестабільному ж стані суспільної системи, в її кризовий період спостерігається дифузія інтересів, зумовлена нестійкістю соціально-економічного і політичного становища суб'єктів.

Інтереси особистості - це усвідомлені індивідом потреби в необхідних для його існування та розвитку матеріальних і духовних життєвих ресурсах (власність, соціальний статус, влада, територія та ін.), які виступають головними мотивами його суспільної діяльності. Міра реалізації цих інтересів визначає соціальний статус, соціальне самопочуття, самооцінку особистості. Базовими є інтереси особистості, пов'язані з її свободою, безпекою, добробутом, законністю, справедливістю, мирним життям в умовах демократії. Найбільш сприятливі умови для їх реалізації створюються в демократичних країнах. Знання інтересів особистості для різних соціальних груп та їх урахування є важливим чинником успішності управління суспільним розвитком.

Важливу роль у становленні громадянського суспільства відіграє його інституалізація, тобто перетворення на формалізований, упорядкований процес, організовану систему з певною структурою відносин. Початкові форми інституалізації виникають на рівні суспільного самоуправління та стихійних процесів, які самостійно орга-

Рис. 8. Соціальні інтереси в політиці

нізуюються у вигляді масових або групових рухів. Інституалізація існує тоді, коли виникають упорядковані, спрямовані дії, з'являються спочатку лідери, здатні їх організувати та очолити, а потім і постійні управлінські еліти, а сам цей процес піддається управлінню.

Можна говорити про соціальний інститут, коли забезпечена форма організації (держава, право, політичні партії, збройні сили, церква, школа, родина, мораль) та засіб здійснення спільної діяльності людей, що підтримує стабільне функціонування суспільних відносин. Інституалізація суспільних відносин передбачає створення умов для їх трансформації та відтворення. У цьому процесі домінуючу роль відіграє інститут власності, що приводить до консервації норм і цінностей, за допомогою яких регулюються матеріальні відносини. В результаті формується структура громадянського суспільства, в якій різноманітні взаємовідносини людей знаходять відповідну інституційну форму свого вираження (рис. 9).

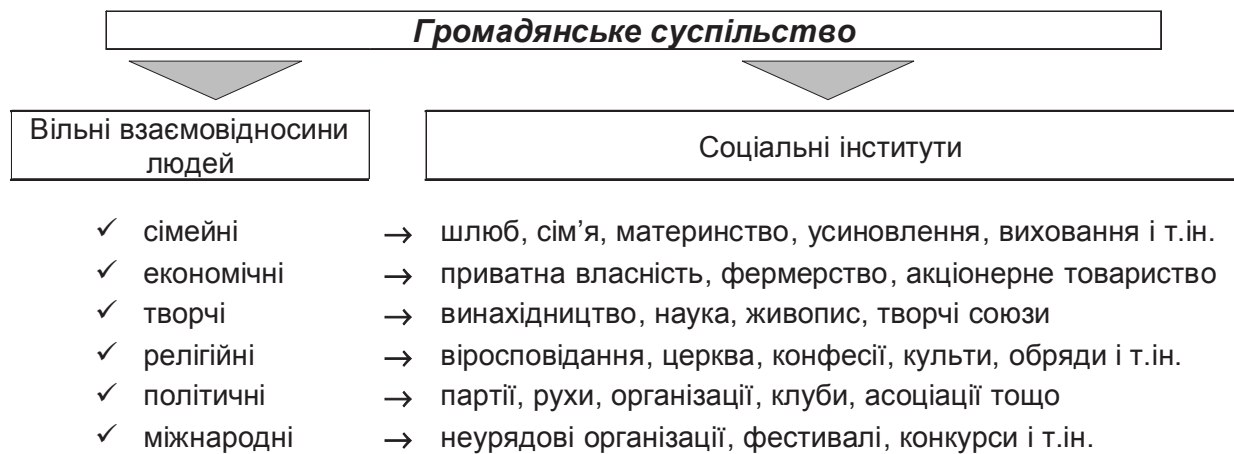

Рис. 9. Структура громадянського суспільства

Соціальні інститути у демократичних суспільствах діють на засадах сталої системи суспільних цінностей, що часто закріплюється в конституціях. В останніх визначаються повноваження основних інститутів політичної системи суспільства, установ соціального контролю й управління.

Нерозвиненість інститутів громадянського суспільства та громадянської самосвідомості людей і неврахування органами державної влади інтересів громадян призводить до того, що апарат державного управління перебирає на себе владні функції і тому замість ефективного надання управлінських послуг населенню превалює бюрократична тяганина у вирішенні питань організації громадського життя. Інститути громадянського суспільства: по-перше, є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними

власних інтересів, вирішують самостійно або на рівні місцевого самоврядування значну частину суспільно важливих питань, полегшуючи державі виконання своїх функцій; по-друге, виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, слугують опорою в їх можливому протистоянні з державою, формують “соціальний капітал”, здатний до кооперації та ефективних солідарних дій; по-третє, систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в противному разі могли б мати руйнівний характер і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади; по-четверте, виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів, завдяки чому кожна група отримує шанс бути почутою владою.

Важливим елементом інституалізації громадянського суспільства є створення численних різноманітних громадських об'єднань, що є добровільними, самокерованими, некомерційними формуваннями, створеними з ініціативи громадян, що об'єдналися на основі спільності інтересів для реалізації загальних цілей. Такі об'єднання є вільними колективними утвореннями, що здійснюють взаємодію громадянського суспільства і держави та можуть існувати в різних формах (рис. 10).

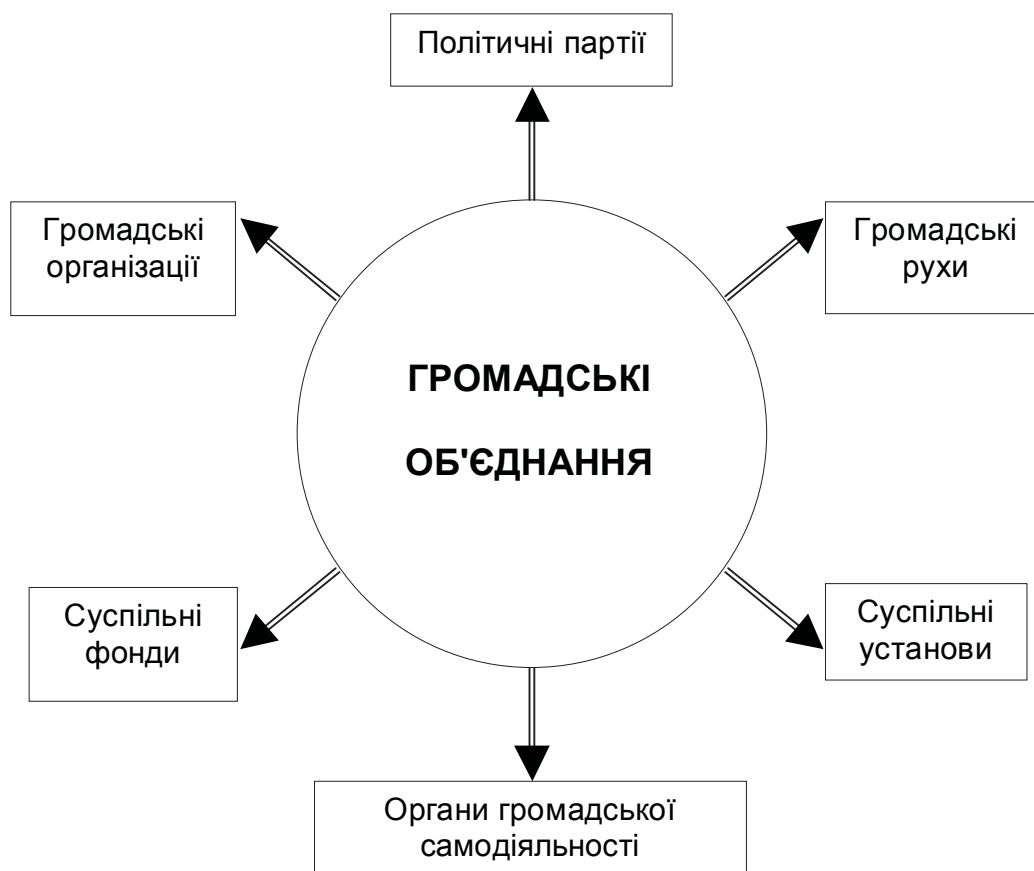

Рис. 10. *Форми громадських об'єднань*

З погляду інституалізації найбільш розвинутими формами громадських об'єднань є політичні партії та громадські організації.

Політичні партії - незалежні громадські об'єднання, що мають стійку структуру і постійний характер діяльності та виражають політичну волю своїх членів і прихильників, ставлячи своїм завданням участь: у визначенні політичного курсу держави; у формуванні органів державної влади і управління; у здійсненні влади через своїх членів, обраних до представницьких органів влади.

Вважається, що політичні партії належать до інституцій, які перебувають між державою та громадянським суспільством. Вони можуть частково інтегруватися в державний механізм влади, якщо перебувають при владі, або ж перебувають за межами державної влади, тобто в опозиції до неї. Відповідно ці інституції виконують низку важливих суспільних функцій, які залежать від політичного режиму (табл. 3).

Таблиця 3

Функції політичних партій залежно від політичного режиму

Критерії відмінностей партій, зумовлені політичним режимом	Тип політичного режиму	
	плюралістичний, демократичний	моністичний, тоталітарний
Політичне призначення	Засіб демократичного владарювання в інтересах якоїсь соціальної групи	Засіб диктаторського владарювання в інтересах якоїсь соціальної групи
Функції як опосередковуючі ланки між державою і суспільством	Агрегування, узгодження, виведення на політичний рівень реальних часткових інтересів	Підпорядкування політичним інтересам правлячої групи інтересів усього суспільства
Статус у політичній системі	Правляча чи опозиційна	Авангардна
Міра включення в державну структуру	Тільки парламентська фракція	Вся партія, її організаційні структури
Форми боротьби за статус правлячої	Політичне змагання, конкуренція	Політичне і фізичне усунення опозиції
Роль у формуванні державного апарату	Не істотна	Вирішальна
Партизація державного апарату	Відсутня	Тотальна
Значення особистого членства в партії для соціального статусу, кар'єри і життєвого успіху	Майже ніякого	Вирішальне
Становище громадських організацій	Автономні, незалежні щодо партій	Цілком підпорядковані партії

Сукупність політичних партій являє собою широку палітру організацій, які можна поділити на різновиди за тими чи іншими ознаками. Зокрема, існує поділ політичних партій на кадрові, масові та партії виборців (рис. 11).

Рис. 11. Основні ознаки різновидів політичних партій

Громадські організації - це добровільні, побудовані на основі самоуправління і самодіяльності об'єднання громадян, які, як правило, мають фіксоване членство, статuti. Вони відстоюють інтереси певних груп населення - соціальні, професійні, соціально-демографічні та інші або об'єднані спільністю тих чи інших цілей (профспілки, молодіжні організації, культурно-освітні та інші добровільні товариства (творчі союзи, фонди, асоціації та ін.). Відповідно існує поділ громадських організацій на організації, добровільні товариства і творчі спілки (рис. 12).

Громадські рухи являють собою масові колективні дії з реалізації специфічних інтересів і цілей: робітничий, селянський, національно-визвольний, екологічний, жіночий, молодіжний та ін. Виділяють політичні та соціальні рухи.

Політичні рухи - це активна діяльність політичних сил, спрямована на зміну існуючих владно-державних структур суспільства або відносин між державами в системі світового співтовариства. Натомість соціальні рухи - це об'єднання різних соціальних сил для реалізації поставлених цілей. Характерні різновиди обох типів громадських рухів наведено на рис. 13.

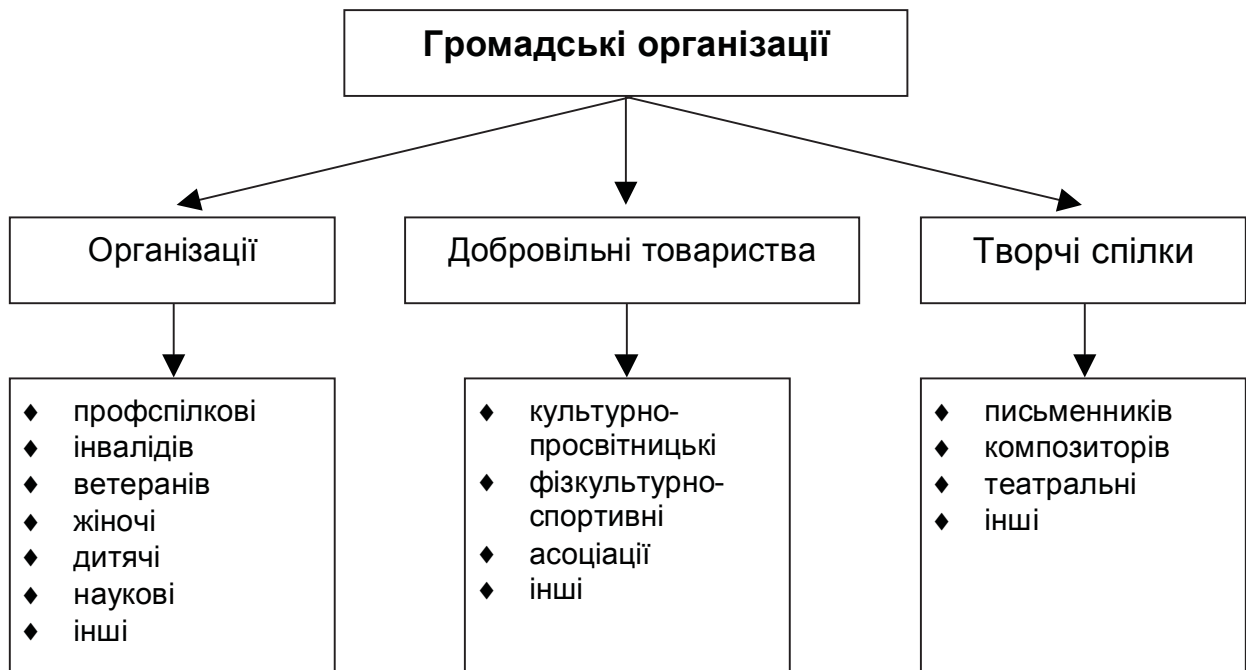

Рис. 12. Різновиди громадських організацій

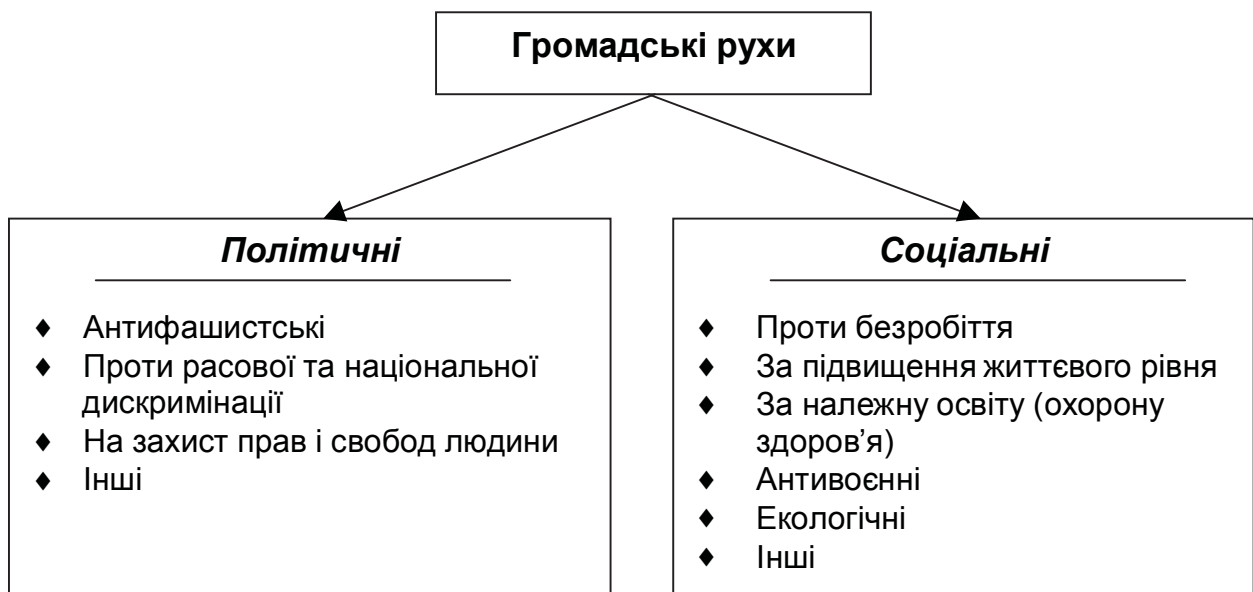

Рис. 13. Різновиди громадських рухів

Важливо розуміти, що громадські рухи суттєво відрізняються від, насамперед, політичних партій за низкою ознак (табл. 4). Разом з тим у процесі свого розвитку громадські рухи можуть досягати достатнього рівня формалізації та інституціоналізації, тим самим перетворюючись у громадську організацію або в партію.

Як і політичні партії, громадські організації та рухи виконують низку важливих суспільних функцій, які показані на рис. 14.

Відмінність громадських рухів від партій

Ознака	Громадські рухи	Партії
1. Ідейна орієнтація	Не дотримуються певної ідейно-політичної орієнтації; виникають групи і течії, які можуть мати розбіжності в поглядах	Об'єднання однодумців
2. Соціальна база	Широка	Обмежена
3. Мета	Намагаються вирішити, як правило, важливі соціально-політичні проблеми з певною метою. Здебільшого досягнувши її, припиняють існування	Мають комплекс цілей
4. Ставлення до влади	Намагаються впливати на владу, але самі, як правило, не добиваються її	Виникають для завоювання влади, потім діяльність спрямовується на її утримання та зміцнення
5. Організаційна структура	Мають ядро - ініціативні групи, координаційні ради, але відсутня внутрішня дисципліна. Розвиваються на основі солідарності і самостійності добровільних учасників	Мають формальну внутрішню ієрархію, підтримують досить жорстку дисципліну
6. Членство	Не мають формального колективного чи індивідуального членства	Мають таке членство

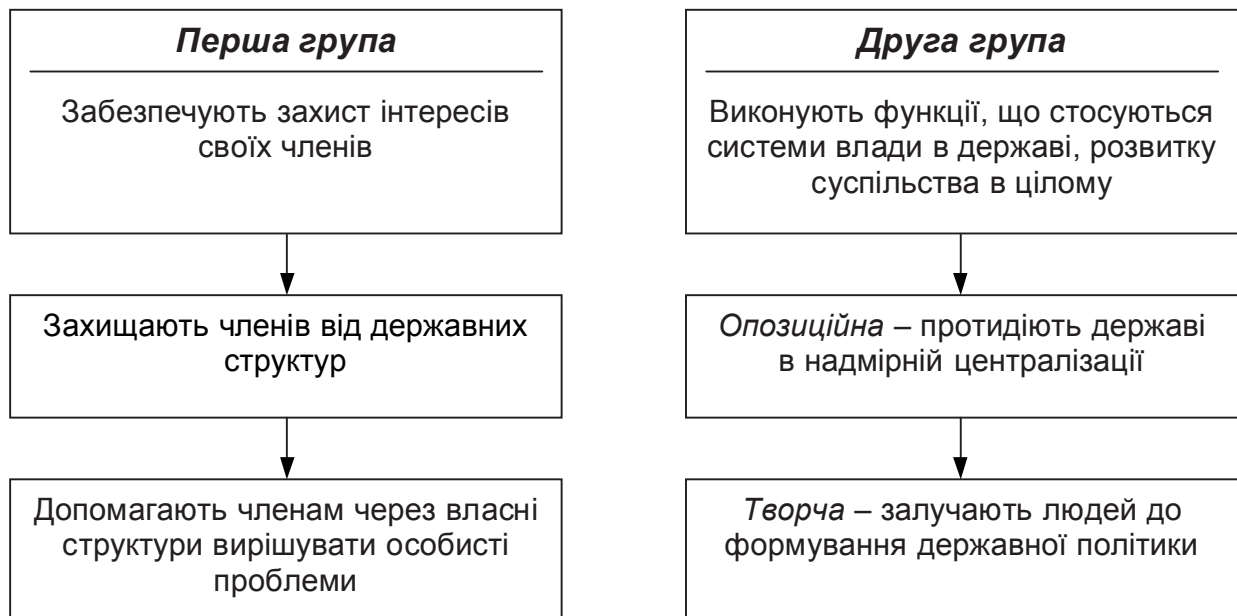

Рис. 14. Функції громадських організацій і рухів

Особливим явищем, що відображає ціннісний рівень громадянського суспільства, є **громадянська культура** - ключове поняття в управлінні суспільним розвитком. Її розвиток - фундаментальна проблема, без вирішення якої неможливе розв'язання інших суспіль-

них проблем. Громадянська культура є відображенням громадянського суспільства, громадянської сфери суспільного життя, громадянського права та статусу громадянина. Вона передбачає, що суб'єкти громадянського суспільства в своїй діяльності керуються насамперед інтересами всього суспільства і саме йому підпорядковують свої часткові, корпоративні цілі, що дії цих суб'єктів спрямовуються на дотримання громадянського консенсусу і здійснюються в межах правової держави. Громадянська культура визначається не тільки правовими, а й етичними (моральними) чинниками суспільної діяльності. Вона, з одного боку, є необхідною ланкою між класовими, груповими і загальнолюдськими цінностями, а з другого - об'єднавчою основою у діяльності держави, політичних партій та громадських організацій. В останньому випадку особливу роль відіграє така складова громадянської культури, як політична культура суспільства, узагальнена структура якої наведена на рис. 15.

Рис. 15. Основні складові політичної культури суспільства

Різні суспільства характеризуються певними типами політичної культури, які можна визначити на основі оцінки низки параметрів (табл. 5).

Типологія політичної культури суспільства

Параметри оцінки	Тип політичної культури
1. Геополітичний	<ul style="list-style-type: none"> • Західний • Східний • Маргінальний
2. Рівень відкритості-закритості	<ul style="list-style-type: none"> • Інтровертивний • Екстравертивний
3. Ідеологічний	<ul style="list-style-type: none"> • Капіталістичний • Соціалістичний • Націоналістичний • Конфесійний • Змішаний
4. Ступінь інтегрованості індивіда	<ul style="list-style-type: none"> • Індивідуальний • Колективістський
5. Характер політичної соціалізації	<ul style="list-style-type: none"> • Провінційний • Діяльнісний • Маргінальний
6. Ступінь демократизму	<ul style="list-style-type: none"> • Тоталітарний • Авторитарний • Демократичний
7. Форма суспільного управління	<ul style="list-style-type: none"> • Президентська • Парламентська • Монархічна • Диктаторська
8. За розвиненістю політичних структур	<ul style="list-style-type: none"> • Допартійна • Монопартійна • Багатопартійна
9. За типом поведінки у конфліктних ситуаціях	<ul style="list-style-type: none"> • Конфронтаційна • Консенсусна • Компромісна

Громадянська культура фактично відображає рівень громадянських прав та суспільної відповідальності. Громадянські права - це свободи й привілеї, що надаються громадянам внаслідок їхньої належності до тієї чи іншої держави і можуть бути різними у різних суспільствах та різних епохах. Приміром, це може бути право голосувати на виборах або домагатися свого обрання, право належного застосування закону, право захисту від політичної та соціальної дискримінації. Ідея громадянських прав виникала з традиційного визнання прав людини (таких, як рівність перед законом, свобода слова й совісті) до утвердження прав політичних (приміром, права голосу на виборах) та соціальних (охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо). Будь-які обмеження громадянських прав за ознаками статі, расової, класової чи релігійної належності розцінюються як порушення статусу громадянина, що суперечить ідеалам демократії. У правовому суспільстві розв'язання суперечок, що стосуються проблеми громадянських прав, є прерогативою суду і здійснюється на засадах конституційної законності.

Суспільна відповідальність - це міра відповідності дій суб'єктів суспільства (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, діючим правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. Вона зумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між людьми та іншими соціальними суб'єктами, що вимагають від людей виконання певних обов'язків. Суспільна відповідальність є засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної справедливості, вдосконалення суспільних відносин. Ускладнення суспільного життя, виникнення різних суспільних інститутів та ціннісно-нормативних систем захисту інтересів громадян, груп і суспільства приводить до виникнення різних форм суспільної відповідальності: юридичної, моральної, політичної, партійної, професійної, екологічної та ін. Міра суспільної відповідальності зростає відповідно до розширення громадянських свобод, демократії, культури членів суспільства та можливості їх самореалізації, активності у вирішенні суспільних проблем.

Дуже велика роль у суспільному розвитку відводиться механізмам ефективної взаємодії держави і громадянського суспільства. Одним з таких механізмів є врахування громадської думки в процесах управління державою. Громадська думка є типом масової суспільної свідомості, який виражається в сукупності уявлень й оцінних думок з приводу загальнозначущих проблем. Вона виникає і змінюється як стихійно (на основі досвіду, традицій, непередбачених подій і т.ін.), так і шляхом цілеспрямованого формування, діє як у межах суспільства загалом, так і в межах соціальних груп, може бути позитивною, негативною або нейтральною, містить у собі як приховане, так і явне ставлення до суспільних подій, різних соціальних груп, організацій, окремих осіб, відображає позицію схвалення або засудження з тих чи інших питань, регулює поведінку індивіда, соціальних груп та інститутів, стимулює певні норми суспільних відносин.

Активність і значущість громадської думки визначаються характером структури суспільства, рівнем його розвитку, культури, демократичних інститутів і свобод. У плюралістичному суспільстві звичними каналами і формами її вираження слугують вибори органів влади, участь у законодавчій, виконавчій, судовій і контрольній діяльності, преса та інші засоби соціальної комунікації, збори, маніфестації тощо. Необхідно виділити велику роль засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет та ін.), які синтезують і поширюють інформацію, у формуванні громадської думки.

Одним із способів врахування громадської думки є громадське обговорення, що являє собою процедуру публічного слухання або відкритого засідання при прийнятті рішень органами влади з питань,

що зачіпають інтереси широкого кола громадян. Суб'єктами такого обговорення є: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, установи, організації незалежно від форми їх власності, суб'єкти підприємницької діяльності, які планують або здійснюють господарську діяльність, ЗМІ, зацікавлена громадськість.

Іншим способом урахування громадської думки є громадський контроль, певний механізм участі громадян в управлінні державними справами та контролю за діяльністю органів влади, важливий чинник забезпечення законності у сфері державного управління, без якого існування демократії неможливе. Цей контроль як засіб забезпечення законності в діяльності виконавчо-розпорядчих органів суттєво відрізняється від усіх інших видів контролю. Відмінність насамперед полягає у тому, що всі його суб'єкти виступають від імені громадськості, а не держави. Тому їх контрольні повноваження не мають юридично-владного змісту, а рішення за результатами перевірок мають рекомендаційний характер. Для громадського контролю характерною рисою є запобігання порушенням у сфері виконавчої влади за допомогою засобів суспільного впливу. Він базується виключно на правових засадах, його суб'єктами є: політичні партії, професійні союзи, молодіжні та інші громадські організації, органи самоорганізації населення, трудові колективи, збори громадян за місцем проживання, а також окремі громадяни, ЗМІ.

Ще одним із способів врахування громадської думки є громадські ради, консультативно-дорадчі органи, що функціонують при центральних та місцевих органах виконавчої влади з метою забезпечення відкритості їх діяльності та створення організаційно-правових засад участі громадян у процесі формування та реалізації державної політики органами виконавчої влади. До складу таких рад включаються представники громадських організацій, професійних спілок та інших об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування, ЗМІ. Діяльність громадських рад в Україні здійснюється на основі Типового положення про громадську раду при центральному, місцевому органі виконавчої влади.

5. Демократизація суспільства

Демократизація суспільства - це явище і процес, що характеризуються розширенням прав і свобод громадян та їх об'єднань, активізацією участі народу в політичному житті і його впливу на прийняття державно-управлінських рішень, посиленням контролю з боку

суспільства за діяльністю держави, ідеологічним та політичним плюралізмом. Базовими цінностями демократичного суспільства є явища, процеси, норми життя, утвердження й розвиток яких має найбільше значення для демократичного суспільства. До найважливіших з них належать: державність, добробут населення, національна безпека, відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії, людина, її права та свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством, послідовне утвердження демократичних засад розвитку суспільства, побудови правової держави, становлення громадянського суспільства.

Громадянин, його життя та здоров'я, гідність і чесноти є найголовнішим для демократичного суспільства. Сила останнього і його могутність залежать саме від освічених організованих громадян, які розуміють переваги спільного існування, спільних рішень і відповідної дії. Демократія не може нехтувати кимось окремим заради примарних інтересів цілого. Громадянин є людиною, яка ідентифікує себе з певною країною, що викликає в неї певні духовно-моральні почуття щодо встановлених в цій країні порядків, її історії й культури, а також наділена відповідним юридичним статутом, що є підставою для володіння певними правами, зокрема на державне забезпечення й захист, виборчим правом, правом на представництво інтересів в органах державної влади, свободу слова й асоціацій, правом на житло, роботу, освіту, медичну й матеріальну допомогу, на безпеку і захист власності тощо.

Демократія - це політичний лад, порядок здійснення влади, спосіб управління суспільними справами за участю й в інтересах народу. Вона передбачає практичне втілення ідеалів свободи, справедливості, рівності можливостей, людських прав; соціальну активність, участь громадян в ухваленні і здійсненні суспільних рішень, у житті громади, розв'язанні її проблем. В умовах демократії людина є господарем ще не прийнятого рішення, а щодо прийнятого вона залишається слухняним виконавцем. Нічим не обмежена демократія перестає бути справжньою.

Демократія означає не лише формальне визнання народу джерелом влади, сувереном, стосовно якого влада відіграє обслуговуючу роль, не тільки переважне право більшості при ухваленні суспільних рішень, а й поважання прав і потреб меншості, загальне дотримання закону й конституційного порядку, чітке визначення політичних процедур, суспільних заходів, політичної комунікації за допомогою регламентів, толерантне ставлення її учасників до інших думок і позицій, готовність до компромісу у вирішенні спірних питань. Ознакою демократії є участь громадян у формуванні органів державної

влади, контролі за їх діяльністю, у розв'язанні суспільних проблем, вплив на прийняття спільних для всіх рішень на засадах загального, рівного виборчого права і здійснення цього права у процедурах виборів, референдумів тощо. Розглянуті вище характеристики демократії наведені на рис. 16.

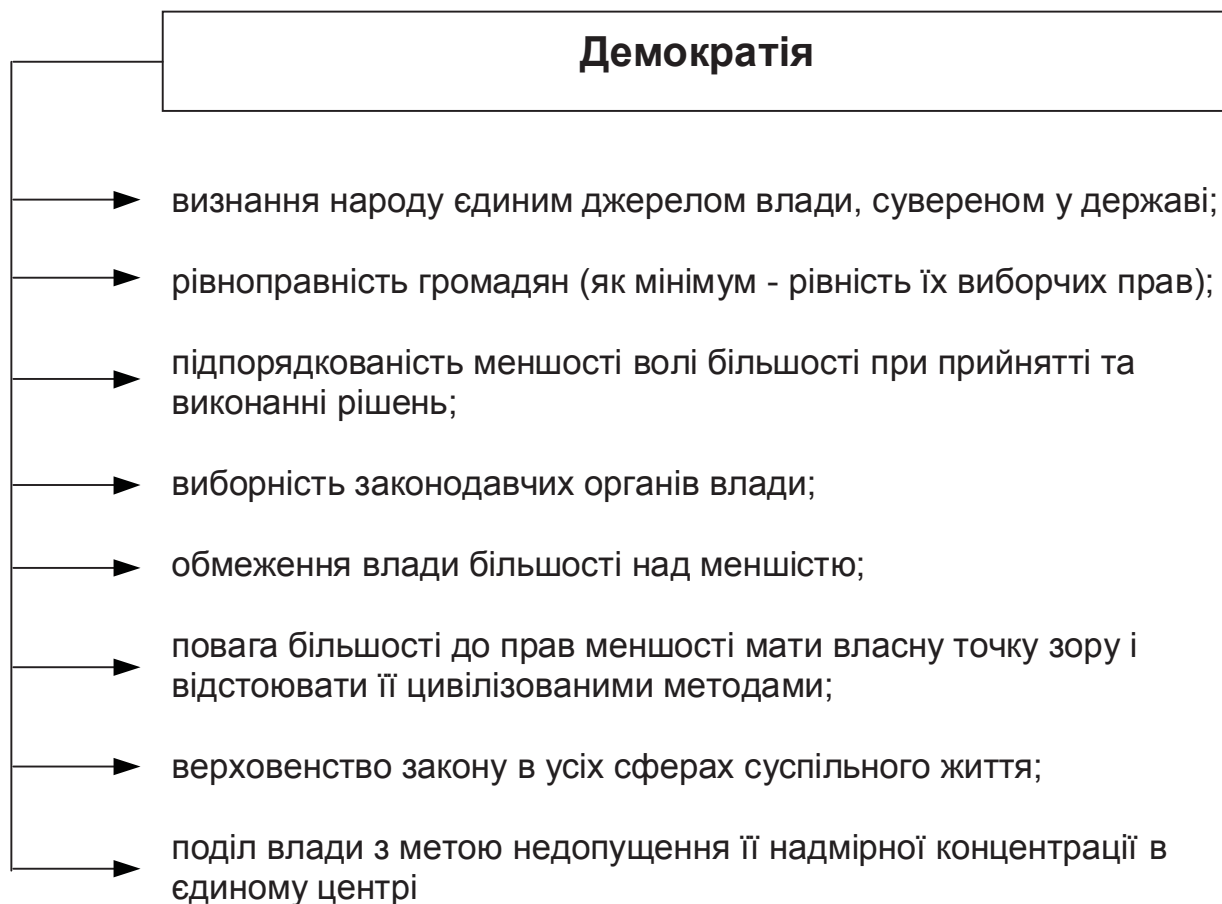

Рис. 16. Характеристики демократії

Демократизація управління є процесом реалізації прав і свобод громадян у системі управління суспільством й здійснюється на основі принципів: конкуренції, багатопартійності, плюралізму, свободи вибору, прозорості прийняття рішень, їх громадського контролю. Для реалізації цих принципів в демократичному суспільстві діють певні інститути і процеси, які в сукупності утворюють механізм демократії (рис. 17).

Реальне функціонування демократії можливе лише за наявності низки суспільних передумов, насамперед, таких:

- високий рівень економічного розвитку країни, плюралізм форм власності, наявність розвинутого ринку, змагальність ідей, програм, позицій, різноманітних інтересів;
- соціальний плюралізм і пов'язані з ним громадянське суспільство та правова держава, громадянська злагода;

- високий загальний рівень культури, особливо у сфері політичного життя, активна участь людини у політиці.

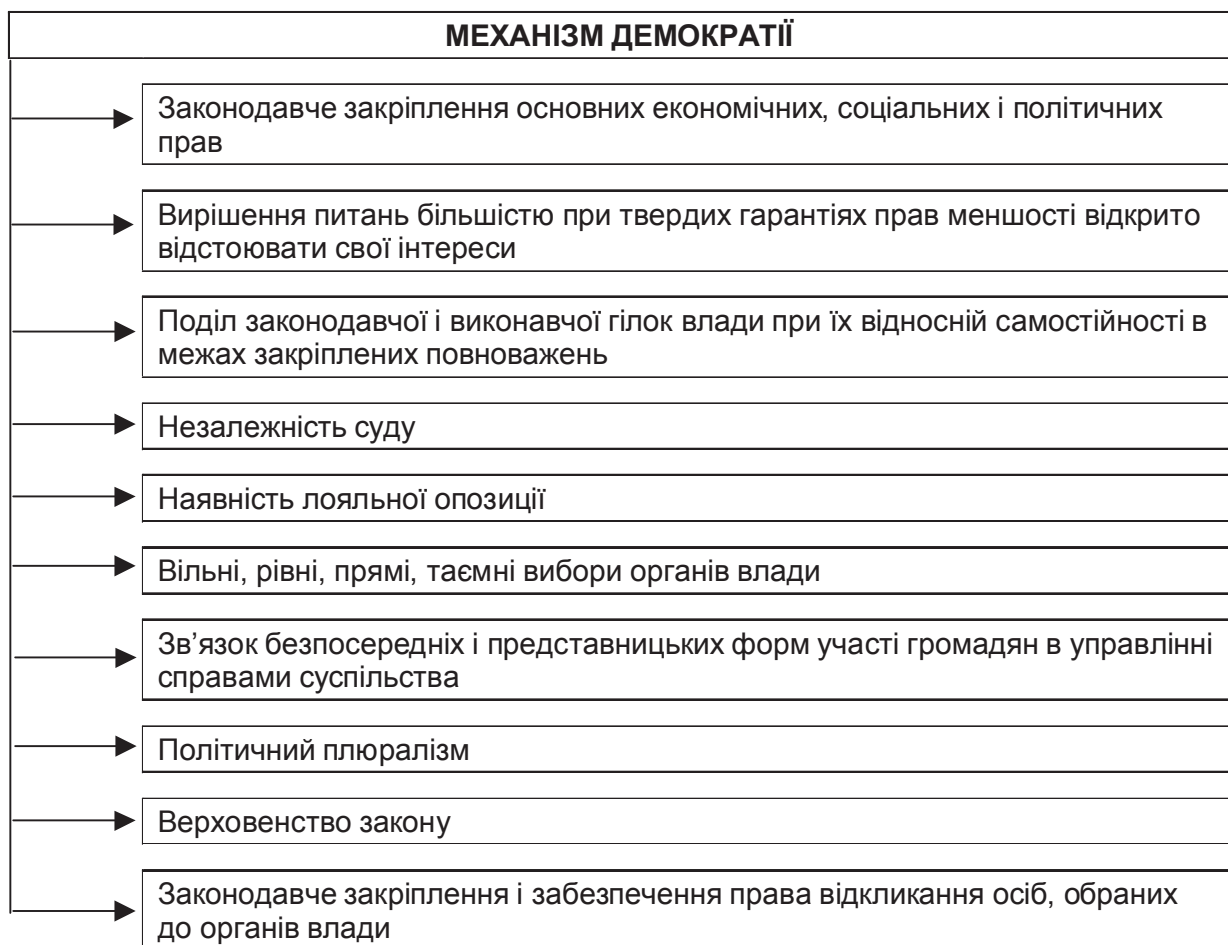

Рис. 17. Основні елементи механізму демократії

Отже, однією з найважливіших передумов демократизації суспільства є правова держава, в якій юридичними засобами (конституція, закони, суди тощо) забезпечено максимальну реалізацію основних прав і свобод людини. Ознаками такої держави є:

- закріплення у конституції та інших законах основних прав людини;
- панування у суспільному й державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення країни, втілюючи при цьому основні загальнолюдські цінності та ідеали;
- урегулювання відносин між особою й державою на основі підходу, принципу “особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом”;
- взаємовідповідальність особи і держави;
- притаманність усім громадянам високої правової культури;

- чіткий розподіл функціональних повноважень держави між різними органами влади на основі підпорядкування саме закону як волевиявленню народу;
- юридична захищеність особи, тобто наявність розвинених та ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони та захисту основних прав людини;
- високий авторитет у суспільному і державному житті судових органів як вирішальної, надійної юридичної гарантії прав людини;
- обов'язкове дотримання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя, насамперед державними та громадськими органами (здійснення принципу законності).

Правова держава регламентує основні свободи людини, тобто встановлює правила, механізми їх реалізації. Порушення останніх має каратися правовими засобами й громадською думкою. В схематичному вигляді сутність правової держави показано на рис. 18.

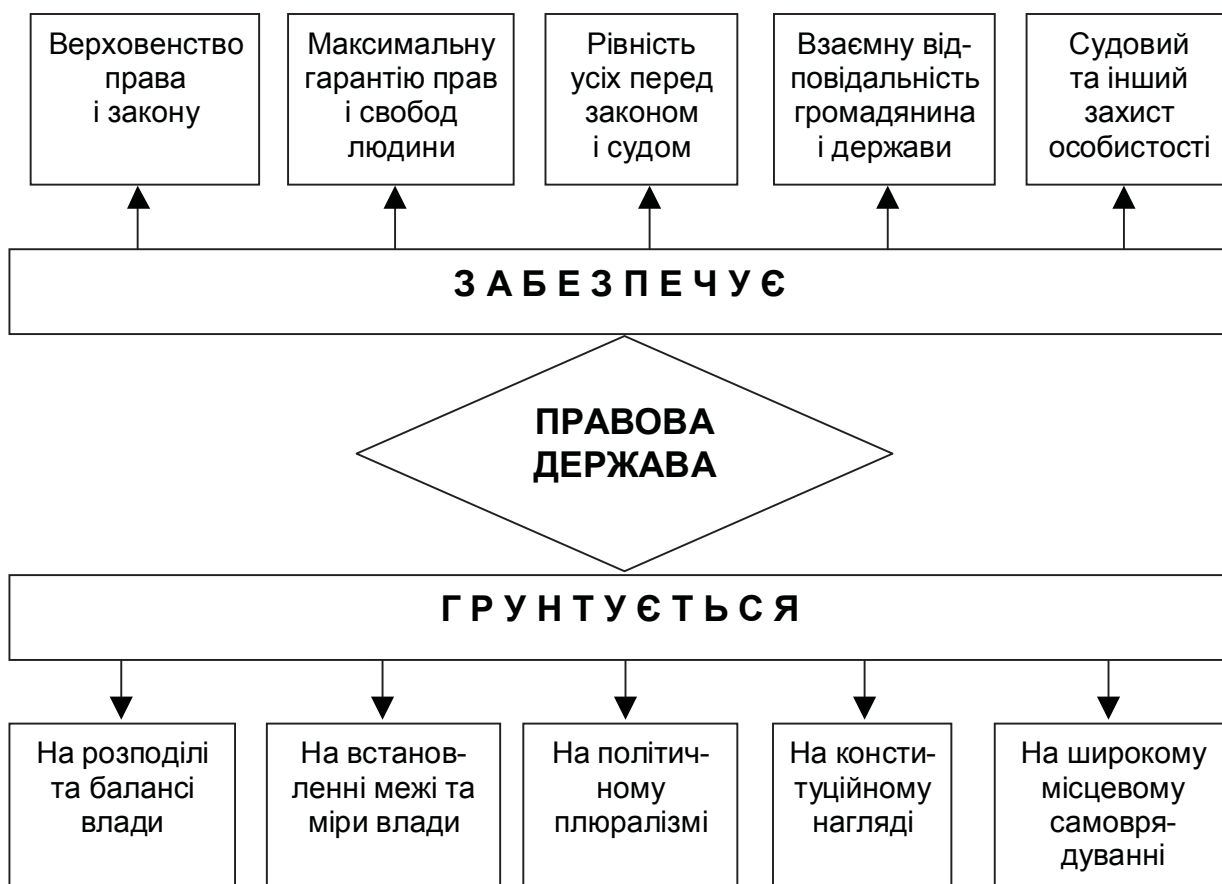

Рис. 18. Сутність правової держави

Наука і практика демократизації свідчить, що є певні межі демократії, тобто умови, за яких демократія перестає бути засобом

розв'язання проблем життя, наприклад, у надзвичайних ситуаціях, коли слід блискавично прийняти й здійснювати рішення, від якого залежить життя і безпека людей. Такі ситуації передбачені в конституціях і законодавстві усіх демократичних країн. У будь-якому разі надзвичайний стан є станом тимчасовим і обмеженим, після якого необхідне відновлення нормального способу існування.

Після практичного втілення, насамперед у США і країнах Західної Європи, демократія стала предметом досить жорсткої критики, оскільки проголошені ідеали і практика виявилися значно віддаленими одна від одної. Це дало поштовх до широких теоретичних досліджень, у результаті яких вироблено низку концепцій демократії. Основні з них узагальнено в табл. 6.

Таблиця 6

Основні концепції демократії

Колективістські концепції	Індивідуалістичні концепції	Плюралістичні концепції
Заперечення автономії особи, ставлення до неї як до складової єдиного соціального організму.	Пріоритет прав особи над правами держави.	Зацікавлена група - центральний елемент політичної системи.
Первинність великого соціального об'єкта (нації, церкви та ін.) у визначенні поведінки громадянина.	Індивідуальна свобода як відсутність обмежень.	Суперництво і баланс інтересів - основа демократичної влади.
Необмеженість влади більшості над меншістю і окремою особою.	Обмеження компетенції і сфери діяльності держави, невтручання в справи громадянського суспільства.	Держава - арбітр, який забезпечує саморегулювання суспільства.
Державна підтримка соціально незахищених груп та прошарків населення	Поділ влад, створення системи стримувань і противаг	Дифузія державної влади. Множинність владних еліт

На основі цих концепцій наукою вироблено різні моделі демократії, основні з яких є такими.

1. Демократія представницька, коли громадяни опосередковано, через обраних ними представників беруть участь у державних справах, уособлюють парламентську або президентсько-парламентську республіки. Містить певний потенціал бюрократизації влади.

2. Демократія безпосередня, яка передбачає пряму участь громадян у виробленні й прийнятті рішень, що нині можливо за умови децентралізації влади та в локальних масштабах.

3. Демократія ліберальна, в основу якої покладена свобода і захищеність людей від втручання з боку держави. Передбачає невтручання держави у справи громадянського суспільства, свободу підприємництва, утворення правової держави, недоторканність приватної власності, чіткий поділ державної влади, пріоритет прав індивіда

перед законами держави, особа розглядається як первинне і головне джерело влади. З огляду на те, що ліберальна демократія передбачає обмеження влади більшості над меншістю, вона сьогодні нерідко визнається як елітарна.

4. Демократія плебісцитарна, що являє собою право громадян шляхом референдумів і опитувань схвалювати або відхиляти той чи інший проект закону, різні нормативні чи політичні рішення.

5. Демократія ідентитарна, яка передбачає тотожність, ідентичність колективної волі народу, який виявляє її безпосередньо, і державної влади, яка реалізує, виконує волю народу. Робилися спроби деякі принципи цієї форми демократії закласти у фундамент радянської влади, але їх бюрократичне перекручення не призвело до успіху.

6. Демократія тоталітарна, що припускає необмежену владу більшості над меншістю та особою, абсолютний контроль над її ідейно-моральними, етичними поглядами і вчинками. Характерною ознакою цієї форми демократії є ідейний монізм, боротьба з інакомисленням.

7. Демократія елітарна означає правління політичної еліти, що є носієм демократичних цінностей завдяки своїй компетентності, професіоналізму, толерантності, врівноваженості тощо. Роль пересічних громадян при цьому зводиться до визначення шляхом виборів конкуруючих еліт, тобто відбувається фактичне відсторонення мас від влади. Це не тільки теоретичні розробки, а й політична практика у низці країн. Проте елітарність демократії призводить до відчуження мас від влади, бюрократизації чиновництва, породжує номенклатурний капіталізм на чолі з олігархами, або олігархічний “соціалізм”, з псевдостабілізацією.

8. Демократія соціальна, яка передбачає не тільки політичне рівноправ'я громадян, але й соціальну рівність як гарантію використання їхніх прав у сфері політики. Йдеться не про матеріальну зрівнялівку, а про забезпечення громадянам рівних можливостей реалізувати свої сили і здібності. Це одне з основних положень сучасної соціал-демократії.

9. Демократія соціалістична, яка виходить з того, що в класовому суспільстві демократія завжди має класовий характер, а тому є формою вияву інтересів і відносин класів. Відповідно сутність, тенденції розвитку, інститути, форми демократії визначаються всією сумою соціально-економічних і духовних процесів у класовому суспільстві.

Кожна із зазначених моделей має досить багато недоліків, щоб претендувати на статус досконалої формою політичного ладу, яка забезпечує всім людям стабільне і благополучне існування. Крім того,

теоретичні постулати демократії і практика їх реалізації, як правило, не збігаються у конкретних суспільствах. Ще Ж.-Ж.Руссо зазначав: “Якби існував народ, який складався б з богів, то він управляв би демократично”. Відомий дослідник проблем демократії та відкритого суспільства К.Поппер зазначає, що дійсність не має нічого спільного з теорією, згідно з якою сам народ, усе доросле населення є і має бути по праву реальним, верховним, єдиним законним правителем. Насправді народ ніде не править. Правлять уряди і, на жаль, бюрократи.

Виходячи з цього В.Горбатенко та В.Цветков констатують, що сьогодні немає жодної країни, в якій повною мірою було б реалізовано основний ідеал демократії - народовладдя. Вони зазначають, що мірилом реального демократизму може бути не просто абстрактна “свобода для всіх”, формальна рівність, а жива і безпосередня участь кожного у здійсненні народовладдя. Наскільки реальним воно є, настільки суспільство наближається до демократичного ідеалу.

6. Людський чинник суспільного розвитку

Людський чинник проявляється у всіх процесах суспільного розвитку через професіоналізм (високий рівень професійної підготовки, постійна обізнаність зі станом справ, великий досвід у відповідній сфері управління) людей, їх активність, ініціативність, працьовитість, відданість справі та інші позитивні риси. Безпосередньо пов'язані з людським фактором принципи: стратегічного мислення, прийняття рішень, управління якістю, ступеня свободи рішення, делегування повноважень, ініціативи, управління людьми, організації роботи керівника, єдиноначальності. Людський чинник суспільного розвитку завжди супроводжується чинниками ймовірності та ризику.

Розглядаючи проблеми суспільного розвитку, часто мають на увазі людський капітал, тобто запас можливостей людського чинника, який використовуються для виробництва товарів і послуг, створюються і нарощуються переважно за допомогою освіти і навчання. Завдяки останнім підвищується економічна продуктивність людини, тобто вона може більше заробляти. Уряди, окремі працівники та їх роботодавці “інвестують” кошти в людський капітал, виділяючи гроші і час на освіту та професійне навчання (на накопичення знань і навичок).

Уряди витрачають державні кошти на освіту, оскільки вони впевнені, що високий рівень освіти населення сприятиме прискорен-

ню розвитку країни. Роботодавці згодні платити за навчання своїх працівників, оскільки вони чекають, що їхні витрати окупляться і вони отримають додатковий прибуток завдяки більш високій продуктивності працівників. А самі люди часто готові втратити не тільки час, а й гроші на здобуття освіти, оскільки в більшості країн працівники з вищим рівнем освіти заробляють більше. Як правило, вони можуть виробляти більше продукції або продукцію з вищою ринковою вартістю, а їх роботодавці визнають цей факт та платять їм вищу заробітну плату. Однак економічна віддача від освіти не завжди однакова. Серед чинників, що її знижують, такі:

- якість освіти може бути низькою;
- знання і навички, набуті під час навчання, можуть не відповідати вимогам ринку;
- у разі низьких темпів економічного зростання в країні може спостерігатися недостатній попит на накопичений людський капітал;
- у країнах з економікою централізованого планування різниця в заробітній платі працівників з більш високим і більш низьким рівнями освіти чи професіоналізму часто низька і не може стимулювати якісну працю.

Загальний національний людський капітал і швидкість його нарощування надзвичайно важливі для рівня і темпів економічного розвитку країни, передусім тому, що він визначає здатність економіки країни сприймати і використовувати інновації.

Надзвичайно важливою складовою людського капіталу є національні еліти. Серед останніх за ступенем реального впливу на суспільство виділяється політична еліта. Це правлячий суспільством прошарок, який є носієм найбільш характерних політико-управлінських якостей і функцій. Провідна її роль полягає в тому, що вона безпосередньо бере участь у прийнятті політичних рішень. Загалом політичну еліту можна охарактеризувати такими рисами:

- невелика, досить самостійна соціальна група;
- високий соціальний статус;
- значний обсяг державності та інформаційної влади;
- безпосередня участь у здійсненні влади;
- організаторські здібності, талановитість.

З політичної еліти виділяються політичні лідери - авторитетні члени певних організацій, груп або суспільства в цілому, особистий вплив яких дає їм змогу відігравати істотну роль у політичних процесах. Для політичного лідера характерною є певна сукупність особистісних якостей, а саме:

- популярність, вміння подобатися людям, завойовувати їхню симпатію;
- політична воля, готовність брати на себе відповідальність;
- гострий розум і політична інтуїція;
- організаторський талант і ораторські здібності;
- вміння зрозуміло подати основні пріоритети своєї політичної програми відповідно до інтересів соціальних груп.

Політичні лідери виконують низку важливих функцій, основні з яких узагальнено на рис. 19.

Рис. 19. Основні функції політичного лідера

До політичної еліти примикає, часто зливаючись з нею, управлінська еліта (вищий прошарок державної бюрократії), яка не справляє прямий вплив на політику, але здійснює виконавську діяльність. Щоб уникнути деградації, політична та управлінська еліти повинні, насамперед, мати відкритий характер, не перетворюватися на замкнену гільдію ледь не спадкових носіїв влади або клан олігархів. З цього випливає необхідність формування ефективного механізму її ротації, постійного поповнення її лав свіжими силами. Необхідно враховува-

ти ідеї циркуляції еліти, запрошувати до управлінської діяльності на центральному рівні управління відомих фахівців з регіонів, спроможних досягти успіхів у системі державного управління та ефективного адміністративного реформування. Існують також інші механізми протидії деградації еліт, які для політичної еліти узагальнено на рис. 20.

Рис. 20. Основні механізми протидії деградації еліт

З метою оцінки ефективності діяльності політичної еліти суспільства можна запропонувати використання такого набору інтегральних критеріїв:

- досягнутий рівень прогресу та добробуту свого народу;
- ступінь політичної стабільності суспільства;
- рівень національної безпеки;
- ступінь оптимальності співвідношення між громадянським суспільством і державою.

Важливою складовою державного впливу на формування політичної і управлінської еліти є організація освітньої підготовки представників корпусу державних, політичних та адміністративних діячів і загальнонаціональних лідерів інших сфер життєдіяльності суспільства, які не обіймають державних посад.

Під управлінською розуміють різновид еліти, що охоплює вищі категорії управлінських кадрів (I-III). Для неї характерний високий соціальний статус та відповідні повноваження у сфері державного управління, що забезпечують її реальною можливістю істотно впливати на інститути публічної влади, прийняття державно-управлінських рішень, соціально-економічні процеси та розподіл благ у суспільстві. Вона не є однорідним утворенням, складається із загальнонаціональної, регіональної, місцевої та галузевої. Ідеї, задуми та рішення управ-

лінської еліти впроваджуються у життя за посередництвом адміністративного апарату, підпорядкованого їй.

В ООН для визначення ефективності зусиль тієї чи іншої держави в галузі соціальної політики використовують категорію людського розвитку. Його показником визначено індекс людського розвитку, який фіксує рівень доходів населення, тривалість життя, рівень освіти громадян певної країни. Це інтегральний показник, прийнятий ООН, який об'єднує в числовому вираженні складові соціально-економічного розвитку країн, що мають найбільше значення, а саме: тривалість життя, письменність населення й охоплення його навчанням усіх рівнів, показники ВВП на душу населення, виражені в доларах США, за паритетами купівельної спроможності. Теоретично індекс людського розвитку може виражатись числовим значенням, яке наближається до 1,000 у найбільш розвинених країнах та близьким до 0,000 у відсталих.

7. Актуальні проблеми світового розвитку та глобалізаційні впливи

До актуальних проблем світового розвитку належать такі, від вирішення яких залежать перспективи світового розвитку. Головні ознаки цих проблем наведені на рис. 21.

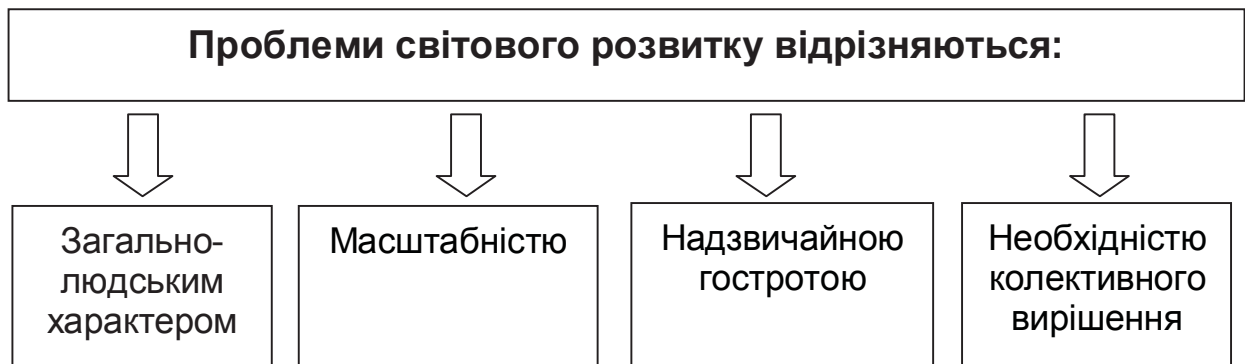

Рис. 21. Головні ознаки проблем світового розвитку

Відповідно до сфер людської життєдіяльності виділяють кілька груп проблем світового розвитку.

1. Політичні:

◆ Запобігання війнам, особливо застосуванню ядерної та іншої зброї масового знищення.

- ◆ Запобігання насиллю у відносинах між людьми і утвердження виключно мирного шляху розв'язання всіх конфліктів.

- ◆ Припинення нарощування озброєнь, проведення роззброєння і конверсії.

- ◆ Установлення між народами відносин довіри і добросусідства, партнерства і співробітництва.

2. Економічні:

- ◆ Економічна відсталість багатьох країн, значний розрив рівня розвитку між економічно розвинутими країнами та рештою країн світу.

- ◆ Демографічні, зокрема ускладнення, а в ряді місць - і вихід за рівноважні межі демографічних процесів, що посилюють антропогенний тиск на планету.

- ◆ Продовольчі.

- ◆ Ресурсні, зокрема значне зменшення в цілому природних ресурсів та пов'язані із цим проблеми їх перерозподілу, значно вищий рівень споживання ресурсів економічно розвинутими країнами, ніж рештою країн світу.

3. Екологічні:

- ◆ Забруднення навколишнього природного середовища, що подекуди призвело до його кризового стану.

- ◆ Зміна клімату.

- ◆ Збіднення тваринного і рослинного світу.

- ◆ Скорочення ораних угідь і лісів, погіршення родючості ґрунтів.

4. Гуманітарні:

- ◆ Масові страждання від воєн і насилля.

- ◆ Розбрат і ворожнеча між людьми.

- ◆ Обмеження прав і свобод людини.

- ◆ Матеріальна і духовна незабезпеченість життя, насамперед бідність, нерівність доступу до освіти, медичного обслуговування, інформації тощо.

- ◆ Фізичне і психічне нездоров'я.

- ◆ Збідніння людської культури внаслідок надмірної уніфікації і наслідувальності соціальної інформації, що поширюється і масово використовується.

Під час 55-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку 8 вересня 2000 р. було прийнято Декларацію тисячоліття ООН. В ній визначено "Цілі Розвитку Тисячоліття", які спрямовані на вирішення найбільш гострих проблем світового розвитку. Серед них:

- зменшення наполовину відсотка людей, які живуть за межею бідності та страждають від голоду;
- надання всім дітям початкової освіти;

- сприяння рівності жінок і чоловіків;
- зменшення дитячої смертності у віці до п'яти років на дві третини;
- зменшення рівня материнської смертності на три чверті;
- зупинення поширення ВІЛ/СНІДу, малярії та туберкульозу;
- забезпечення стабільності та покращання довкілля.

Актуальні глобальні проблеми суспільного розвитку стали суттєвим чинником розвитку процесу глобалізації як явища й процесу посилення взаємозв'язку та взаємозалежності країн світу. Глобалізм - це політична практика, зорієнтована на розв'язання локальних суспільних проблем з урахуванням їх взаємозв'язку з проблемами зовнішніми, більш загальними, з передбаченням їх наслідків для світових процесів.

Глобалізація проявляється у прагненні низки країн світу до політичної та економічної інтеграції для вирішення проблем, що набувають глобального характеру та потребують зусиль світової спільноти. До них слід віднести:

- забезпечення стратегії стійкого розвитку;
- ресурсозбереження;
- становлення інформаційного суспільства;
- запобігання стихійним лихам;
- освоєння космічного простору та Світового океану;
- створення колективних систем безпеки;
- боротьба з тероризмом та масовими й загрозливими хворобами;
- вирішення демографічних проблем та ін.

У цих умовах світове співтовариство пропонує посилити міждержавне співробітництво на фоні раціонального державного управління в кожній країні. Велика увага приділяється забезпеченню стійкого розвитку. Можна навести такі його визначення:

- розвиток суспільства, який дає змогу задовольняти потреби нинішніх поколінь без завдання при цьому збитків майбутнім у можливості задоволення їх потреб (формулювання ООН);
- управління сукупним капіталом суспільства в інтересах збереження і примноження людських можливостей (формулювання Світового банку);
- модель поступального розвитку суспільства, за якої досягається задоволення життєвих потреб нинішнього покоління без позбавлення такої можливості майбутніх поколінь людей (формулювання М.Брунтланда);
- гармонійний розвиток виробництва, соціальної сфери, населення і навколишнього природного середовища.

Основні ознаки стійкого розвитку наведені на рис. 22.

Рис. 22. Основні ознаки стійкого розвитку

Тільки-но постіндустріальне (інформаційне) суспільство у своєму економічному розвитку йде на обмеження, керуючись необхідністю обов'язкового відновлення екологічної системи та незавдання їй непоправної шкоди, воно набуває основних ознак суспільства стійкого розвитку. В останньому на перший план виходить політика, спрямована на охорону навколишнього середовища, раціональне використання та відновлення природних ресурсів, збереження і розвиток довкілля для забезпечення нормальної життєдіяльності й екологічної безпеки людини.

У сучасних умовах екологічна політика посідає одне з найважливіших місць у світовому розвитку. Це пов'язано насамперед з інтенсивною виробничою діяльністю людини, наслідком якої є зміни складу атмосфери й Світового океану, теплового режиму планети, фону радіоактивності, співвідношення суші та водоймищ в окремих регіонах. Негативні наслідки згаданого впливу можуть бути настільки значними, що будуть здатні спричинити екологічну кризу - порушення рівноваги в екосистемі, що вже проявляється в забрудненні навколишнього середовища токсичними відходами, у нестачі продовольчих і енергетичних ресурсів, і, як наслідок, - у зменшенні чисельності окремих видів у популяції та зміні структури (співвідношення між окремими видами), у зміні генетичного фонду, у демографічному

дисбалансі. Зростання швидкості цих змін зумовить небезпеку переходу екологічної кризи в екологічну катастрофу, що може призвести до загибелі цивілізації.

Виходячи із сутності екологічної кризи для її подолання вироблено низку способів розв'язання екологічних проблем, практична реалізація яких потребує узгоджених зусиль світової спільноти (рис. 23). При цьому важливим завданням екологічної політики є створення глобальної системи спостережень за станом навколишнього середовища - екологічного моніторингу, метою якого є не тільки реєстрація змін, що відбуваються у довкіллі, а й аналіз причин основних і другорядних процесів, що відбуваються в екосистемі, з метою прогнозування їх розвитку і запобігання подальшим порушенням.

Рис. 23. Сутність та шляхи подолання екологічної кризи

Суттєвим елементом екологічної політики є міжнародне співробітництво в галузі розробки природоохоронних технологій та взаємний обмін ними. Міжнародний обмін ресурсами енергозберігаючими, безвідходними, екологічно безпечними й екологічно чистими технологіями є запорукою екологічної стабільності навколишнього середовища.

Демографічні проблеми розвитку - це сукупність соціально-демографічних проблем, які зачіпають інтереси всього людства. Серед найважливіших проблем народонаселення, що загрожують Україні негативними наслідками, можна назвати такі:

- стрімке зростання населення або демографічний вибух у країнах, що розвиваються, і загроза депопуляції;
- неконтрольована урбанізація;

- криза великих міст у розвинених країнах;
- стихійна внутрішня і зовнішня міграція, яка ускладнює політичні відносини між державами;
- нерівномірне зростання населення в різних регіонах, що супроводжується інтенсивним процесом перерозподілу світового населення між ними;
- різкий спад народжуваності в країнах Західної Європи, Північної Америки та Японії;
- старіння населення;
- зростання потреби в робочих місцях.

Особливу загрозу подальшому розвитку суспільства становить **екстремізм**. Це прихильність в ідеології й політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей. Екстремізм бореться проти існуючих громад, структур та інституцій, намагаючись підірвати їх стабільність, розхитати та ліквідувати їх заради своїх цілей (як правило, силовими засобами). В ідеологічному плані він відкидає будь-яке інакомислення, намагаючись жорстко утвердити свою систему політичних, ідеологічних або релігійних поглядів, нав'язати їх опонентам за будь-яку ціну, вимагає від своїх прихильників сліпої покори та виконання будь-яких наказів та інструкцій. До чинників, які породжують екстремізм у суспільстві, належать: соціально-економічні кризи, деформації політичних структур, зниження життєвого рівня значної частини населення, придушення владою опозиції та інакомислення, національне пригнічення, амбіції лідерів політичних партій і соціальних груп та ін.

Новим видом екстремізму є екологічний. Він спричинений загостренням екологічних проблем, погіршенням якості навколишнього середовища. Такий екстремізм виступає проти науково-технічного прогресу, організує акції, спрямовані на повну ліквідацію екологічно несприятливих об'єктів та процесів.

Характерним проявом процесу глобалізації є світова інтеграція, яка проявляється у сукупності політичних процесів, спрямованих на консолідацію, об'єднання суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках однієї або кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам. Світова інтеграція є наслідком і формою прояву інтернаціоналізації всього суспільного життя як однієї з провідних тенденцій цивілізаційного розвитку, що прискорюється науково-технічним прогресом, поліпшенням інформаційного обміну, усвідомленням необхідності спільного вирішення глобальних проблем сучасності тощо.

Це складне і досить суперечливе явище, становлення якого відбувається у протистоянні різних соціально-політичних сил, партій та держав.

Держави, які беруть участь в інтеграційних процесах, частково передають окремі свої повноваження спеціально створюваним інтернаціональним (міждержавним або наддержавним) політичним інститутам, іншим транснаціональним структурам. Інтеграційні процеси відбуваються в усіх регіонах світу, але найбільш повно та інтенсивно - в Європі, де на початку 80-х рр. ХХ ст. сформувався Європейський Союз. Однією з форм світової інтеграції є військово-політична інтеграція. Таким чином у 1949 р. створена Північно-атлантична оборонна організація (НАТО). Глобальні інтеграційні процеси зумовили створення наприкінці Другої світової війни Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Сьогодні задіяні механізми європейської інтеграції України, що є складовою частиною інтеграції України в світовий політичний та економічний простір й передбачає її чітко визначену проєвропейську позицію, орієнтацію на розвинені країни ЄС. Цей напрям інтеграції має на меті демократизацію суспільства через розбудову громадянського суспільства, швидке проведення ринкових економічних реформ, адаптацію населення до західних ментальних цінностей, запровадження форм цивілізованої поведінки в міжнародних відносинах, адаптацію українського законодавства до законодавства ЄС, забезпечення прав людини, економічну інтеграцію та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС, інтеграцію до НАТО в контексті загальноєвропейської безпеки, політичну консолідацію та зміцнення демократії, адаптацію соціальної політики України до стандартів ЄС, культурно-освітню, науково-технічну і регіональну інтеграцію, галузеву співпрацю та співробітництво у галузі охорони довкілля. Принципи розбудови європейської інтеграції України сформульовані в численних політичних та нормативно-правових документах держави.

8. Розбудова постіндустріального суспільства

Постіндустріальне суспільство - це стадія суспільного розвитку, що приходить на зміну державно-монополістичному індустріальному суспільству. До основних чинників, що визначили перехід від індустріального суспільства до постіндустріального, відносять:

- переважання сфери послуг над сферою виробництва;
- зміни у соціальній структурі суспільства (класовий поділ поступається місцем професіоналізмові);
- переміщення центрів знань, що справляють вирішальний вплив на стратегію розвитку суспільства, до університетів;
- розробку нових інтелектуальних технологій (наприклад Інтернет), запровадження планування й контролю технологічними змінами.

Зокрема, американський соціолог Д.Белл стверджує, що в постіндустріальному суспільстві зникає клас капіталістів, а його місце посідає нова правляча еліта з високим рівнем освіти і знань, що стають визначальними з погляду соціальної стратифікації. Отже, основою соціального конфлікту в такому суспільстві стає боротьба між знаннями (обізнаністю) і некомпетентністю.

Є низка факторів, що провокують та супроводжують перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, а саме:

- зміна економіки від товаровиробничої до обслуговуючої;
- зміна соціальної структури суспільства, де провідну роль відіграє професійна стратифікація, значне збільшення чисельності дипломованих спеціалістів у всіх галузях суспільної діяльності;
- поява нової панівної еліти з високим рівнем освіти та знань;
- перетворення інформаційних технологій на основу розвитку цивілізації.

Часто постіндустріальне суспільство асоціюється з інформаційним, оскільки вироблення, розподіл та споживання інформації є головною сферою економічної діяльності сучасного суспільства. Інформаційне суспільство - це концепція постіндустріального суспільства, нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація та знання. Характерні риси такого суспільства наведені на рис. 24.

Необхідною і достатньою умовами переходу до інформаційного суспільства є інформатизація, тобто формування і розвиток інформаційно-комунікативної основи його функціонування та всіх його підсистем (економіки, управління, науки, освіти та ін.). Технологічною базою інформатизації виступає сучасна комп'ютерна і телекомунікаційна техніка. Інформатизація включає в себе всі фактори, що впливають на інформаційні системи протягом усього їх життєвого циклу: від проектування до завершення використання. У процесі інформатизації традиційний технологічний спосіб виробництва та

Рис. 24. Характерні риси інформаційного суспільства

спосіб життя перетворюється на новий з використанням кібернетичних методів і засобів. Цей процес став можливим внаслідок інформаційної революції, тобто радикальної зміни в ХХ ст. інструментальної бази, способів передачі і зберігання інформації, а також створення технологічної основи для об'єднання інтелектуальних здібностей людства.

Завдяки цьому процеси інформатизації суспільства охопили всі рівні та ланки управління ним. Зокрема, набув поширення такий інтелектуально-інформаційний продукт, як електронний уряд. Останній являє собою електронну інформаційну систему, віртуальний інформаційний простір взаємодії уряду та громадян, що ґрунтується на синтезі інформаційно-комунікативних технологій, нормативно-комунікативних технологій, нормативно-правовій та інформаційно-ресурсній базі, створений з метою інформаційного забезпечення органів виконавчої влади, інформування громадськості про свою діяльність та досягнення прозорості в роботі. Його впровадження означає адаптацію державного управління до нових вимог суспільного розвитку за допомогою новітніх інформаційних і комунікаційних технологій. Досвід інших країн свідчить, що комп'ютерні технології електронного уряду значно поліпшують взаємодію органів виконавчої влади та їх структурних підрозділів, обмежують їх непродуктивну роботу. Підприємці, промисловці, вчені, інші громадяни подають при цьому цінні пропозиції та оригінальні ідеї, що дають

значний економічний та соціальний ефект, сприяють прийняттю державною владою ефективних рішень.

Як перспектива подальшої трансформації суспільства розглядається перехід до суспільства стійкого розвитку. При цьому не руйнується його природна основа, умови життя, що формуються, не спричиняють деградації людини, а соціально-деструктивні процеси не розвиваються до масштабів, загрозливих для безпеки суспільства.

Саме розбудова постіндустріального суспільства поставила на порядок денний питання інноваційного розвитку, тобто розвитку на основі усвідомленої, цілеспрямованої та систематично відтворюваної інноваційної діяльності, яка перетворюється на найважливіший чинник соціально-економічного розвитку, забезпечення національної безпеки та конкурентоспроможності національної економіки, формування інформаційного суспільства, в якому основним продуктом є знання.

Інноваційний розвиток забезпечується генерацією нових ідей, проведенням науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, упровадженням їх результатів у суспільну практику, розповсюдженням та споживанням інноваційного продукту. Його ключовими поняттями є інновація та інноваційний процес. У сучасному розумінні інновації включають всю продукцію інтелектуальної праці в усіх галузях людської діяльності за умов суспільної потреби в ній та її споживання, а інноваційні процеси охоплюють, крім сфер науково-технічної, виробничої та споживчої, соціально-гуманітарну сферу, зокрема освіту та управління.

9. Інноваційні підходи до управління суспільним розвитком

Надзвичайна різноманітність та складність сучасних проблем суспільного розвитку, що безпосередньо пов'язані з існуванням і можливістю розвитку людства, потребує постійного удосконалення діючих та пошуку нових підходів, способів і засобів їх вирішення. Такі проблеми загострюються суспільними протиріччями, масштабами впливу діяльності людства на навколишній світ, значною нерівномірністю розвитку країн і регіонів і призводять до суттєвих негативних наслідків, серед яких війни та міжнародний тероризм, техногенні, демографічні, екологічні та гуманітарні катастрофи, виснаження світових ресурсів, зубожіння значної частини населення планети

та ін. На сьогодні вирішення більшості з таких проблем можливе лише в результаті міжнародної співпраці й пошуку нових підходів. Розуміння цього у світі дедалі більше. На думку відомого російського вченого І.Капіци, для виживання людства необхідно думати не тільки системно, а й міждисциплінарно.

Серед новітніх підходів сучасного управління суспільним розвитком можна виокремити **синергетичний, глобалізаційний** (зокрема ціннісний, екологічний, консенсусний та інтеграційний), **інформаційно-інноваційний, корпоративний та соціальний** (рис. 25). Їх застосування в процесах управління завжди посилюється засобами системного та ситуаційного підходів, а також управління якістю.

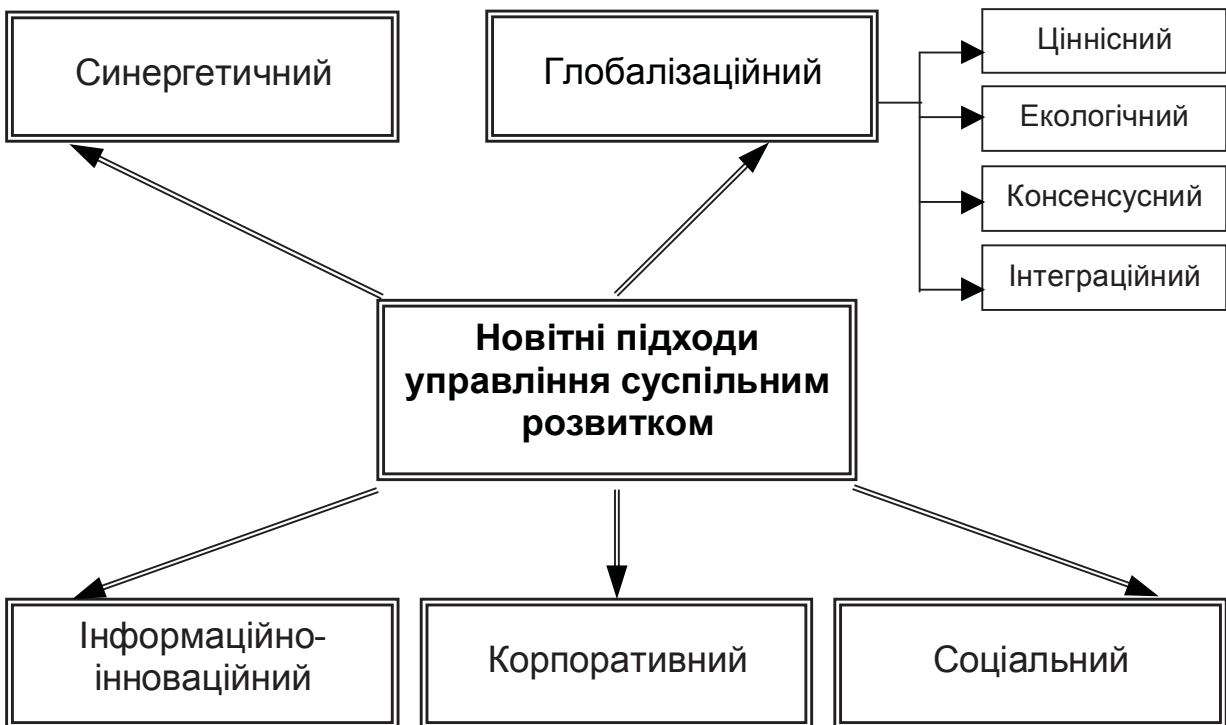

Рис. 25. Новітні підходи до управління суспільним розвитком

У разі **синергетичного підходу** суспільство розглядається як дисипативна система, рух (напрямок та швидкість) якої до певних стійких станів (атракторів) визначається її можливостями самоорганізації, якістю систем управління, що вибирають шляхи подальшого розвитку на переломних моментах (точках біфуркації). Саме тому ефективний суспільний розвиток можливий лише за умов успішного, високопрофесійного управління.

Синергетика розглядає майбутнє як паліативний простір можливостей, а сучасне - як напружений процес вибору. Поширення синергетичної парадигми стало одним з потужних чинників подолання

межі між природо- і суспільствознавством та побудови універсальної еволюційної картини світу.

Глобалізаційний підхід передбачає посилення взаємозв'язку і взаємозалежності різноманітних явищ і процесів у світі, що вимагає врахування їх наслідків, та базується на поєднанні дуже важливих для сучасного суспільного розвитку принципів, а саме:

- підвищення пріоритету загальнолюдських цінностей та ідеалів у системі орієнтирів взаємовідносин між країнами та народами (ціннісний підхід);
- забезпечення збереження природних ресурсів, формування суспільства стійкого розвитку, в якому оптимально з точки зору людини поєднувалися б економічні, екологічні та соціальні чинники (екологічний підхід);
- прагнення до мирного розв'язання будь-яких світових (міжнаціональних, регіональних, локальних) конфліктів, обмеження поширення ядерної та іншої зброї масового ураження (консенсусний підхід);
- інтеграція держав, їх економіки та культури, співробітництво країн та народів (інтеграційний підхід).

Інформаційно-інноваційний підхід до управління суспільним розвитком виходить з реальної ситуації переходу до постіндустріального суспільства послуг та знань, а в подальшій перспективі у міру зростання частки інформаційних послуг до його найбільш розвиненої стадії - інформаційного суспільства. На думку американського соціолога Д.Белла, це перетворення нової "інтелектуальної технології" в ключовий інструмент аналізу та теорії прийняття рішень. У постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси є його найбільшим джерелом багатства.

Реалізація інноваційної моделі розвитку країни передбачає необхідність підвищення ефективності регуляційної функції держави стосовно науки, технологій та інформації. Участь держави в організації науково-технологічної та інноваційної діяльності посилюється у міру зростання науково-технічного потенціалу країни та підвищення його ролі й внеску у розвиток суспільства. До пріоритетів більшості передових країн в тій чи іншій формі можна віднести і розробку нових матеріалів, і дослідження проблем енергетики та захисту природного середовища, проте дедалі більше на передній план виходять розробка та впровадження на загальнодержавному рівні інформаційних технологій.

Корпоративний підхід є перспективним варіантом сучасної суспільної доктрини. Він розуміється як спосіб організації суспіль-

ного життя таким чином, що не тільки центр ініціює розвиток, а й органи місцевої влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації, господарські суб'єкти, безпосередньо територіальні громади, населення активно залучаються до суспільного життя. Такий підхід базується на принципах співволодіння та співрозпорядження корпоративною власністю, дійсно народного самоуправління, догвірних відносин між центральною та місцевою владою, відродження духовності та культури, делегування центром на місця прав розпорядження ресурсами.

Соціальний підхід виходить з того, що не політика та економіка є головною метою розвитку суспільства й умовою підтримки його рівноваги, а постійне підвищення якості життя його членів, неперервне покращання способу їх життя. Виходячи з цього розвинені країни прийшли до побудови соціальних держав, формування соціально орієнтованих ринків, до соціального партнерства.

Актуальність зазначених підходів до розвитку українського суспільства визнає сучасне керівництво держави. Зокрема, Президент України В.А.Ющенко наголосив на необхідності швидкого реформування суспільних відносин та механізмів взаємодії різних суспільних груп, у тому числі й влади, якій належить змінити свої функції та якості. Консолідуватися слід навколо простої й прагматичної ідеї побудови цивілізованого багатого суспільства на засадах нових демократичних форм соціальної кооперації у державі.

Післямова

Виходячи з того, що навчальний посібник підготовлений як вступний матеріал до спеціальності “Управління суспільним розвитком”, в ньому акцентовано увагу на базових визначеннях та основних, хоча далеко й не всіх, напрямках сучасного суспільного розвитку й пов’язаних з цим питань управління ним. Зокрема:

- визначено поняття: суспільство, соціум, суспільний розвиток, цілі суспільного розвитку, управління суспільним розвитком, сфера і галузь суспільного життя, успішність соціальних систем тощо;
- розкрито сутність суспільного розвитку, його розуміння з позиції синергетики, можливі еволюційну та революційну складові, явища й процеси, що негативно впливають на нього, в тому числі кризи, стагнація;
- охарактеризовано основні види влади та її сутність, а саме: державну владу, три її гілки, місцеве самоврядування;
- показано основні атрибути громадянського суспільства, характерні його ознаки та прояви, умови розвитку, місце у владних відносинах суб’єктів громадянського суспільства;
- велику увагу приділено демократизації суспільства як ключовому фактору його прогресивного розвитку;
- наголошено на особливій ролі людського чинника у суспільному розвитку, оскільки він є основоположним у ньо-

му як обов'язковий елемент всіх суспільних відносин, зокрема розкрито сутність і роль політичної та управлінської еліт;

- виділено актуальні проблеми суспільного розвитку, в тому числі проблеми глобалізації та низку напрямів їх вирішення;
- окреслено перспективи розбудови постіндустріального суспільства, умови його переходу до суспільства стійкого розвитку;
- запропоновано узагальнення сучасних інноваційних підходів до управління суспільним розвитком, серед яких синергетичний, глобалізаційний, зокрема ціннісний, екологічний, консенсусний та інтеграційний, інформаційно-інноваційний, корпоративний та соціальний.

У навчальному посібнику не розглядаються питання історичного процесу розвитку суспільства, зміни його основних станів, а також розвиток наукових течій і теорій щодо його розвитку. Ці питання потребують окремого навчально-методичного забезпечення.

Питання до самоаналізу

1. Розкрийте сутність понять “суспільство”, “соціум”, “суспільний розвиток”, “управління суспільним розвитком”.
2. Проаналізуйте поняття “еволюція” та “революція”, укажіть на принципові відмінності між цими поняттями.
3. Розкрийте сутність поняття “реформа”, наведіть приклади.
4. Наведіть приклади та можливі наслідки системних криз, стагнації у розвитку суспільства.
5. Охарактеризуйте причини системних криз з погляду синергетики.
6. Сформулюйте визначення понять “влада”, “державна влада”, “законодавча влада”, “виконавча влада”, “судова влада”, “державне управління”, “місцеве самоврядування”.
7. Назвіть основні суб’єкти суспільного управління.
8. Розкрийте сутність громадянського суспільства, його місце в сучасній демократичній державі.
9. Висвітліть роль громадської думки у процесах державного управління, місцевого самоврядування.
10. Доведіть переваги демократизації суспільства, зокрема на прикладі Української держави.

11. Назвіть основні принципи демократичного суспільства.
12. Розкрийте сутність поняття “правова держава”.
13. Стисло охарактеризуйте роль людського чинника суспільного розвитку.
14. Доведіть доцільність існування політичної та управлінської еліт.
15. Назвіть та розкрийте причини кількох найбільш суттєвих проблем сучасного суспільного розвитку.
16. Розкрийте сутність понять “глобалізація”, “інтеграція”.
17. Доведіть переваги європейської та євроатлантичної інтеграції України.
18. Розкрийте сутність понять “постіндустріальне суспільство”, “інформаційне суспільство”, “суспільство стійкого розвитку”.
19. Назвіть ознаки розбудови постіндустріального суспільства в Україні.
20. Охарактеризуйте сучасні інноваційні підходи до управління суспільним розвитком.

Перелік використаних джерел

1. *Абдеев Р.Ф.* Философия информационной цивилизации. - М.: ВЛАДОС, 1994. - 240 с.
2. Англійсько-український словник термінів і понять з державного управління / Уклад. Г.Райт та ін.; Пер. В.Івашко. - К.: Основи, 1996. - 128 с.
3. *Атаманчук Г.В.* Государственное управление (организационно-функциональные вопросы): Учеб. пособие. - М.: ОАО "НПО "Экономика", 2000. - 302 с.
4. *Атаманчук Г.В.* Теория государственного управления: Курс лекций. - М.: Юрид. лит., 1997. - 400 с.
5. *Афанасьев В.Г.* Общество: системность, познание и управление. - М.: Политиздат, 1981. - 432 с.
6. *Афанасьев В.Г.* Человек в управлении обществом. - М.: Политиздат, 1977. - 382 с.
7. *Бакуменко В.Д.* Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики: Монографія. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 320 с.
8. *Бибик В.М.* Інформаційно-комунікативний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік-рилейшнз. - К.: МАУП, 2005. - 440 с.
9. *Бевзенко Л.Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. - К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. - 437 с.
10. *Белл Д.* Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе / Под ред. П.С.Гуревича. - М.: Прогресс, 1986. - С. 330.

11. В пошуках національної стратегії розвитку // <http://www.worldbank.org/depweb/beyond/mirross/outro.html>
12. Вакуленко В.М., Мамонова В.В., Шаров Ю.П. Стратегічне планування на місцевому та регіональному рівнях: Навч. посіб. - Ужгород: Патент, 2004. - 198 с.
13. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б.Авер'янова. - К.: Видавн. Дім "Ін-Юре", 2002. - 668 с.
14. Гвишиани Д.М. Организация и управление. - 3-е изд., перераб. - М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э.Баумана, 1998. - 332 с.
15. Гонцяж Я., Гнидюк Н. Адміністративна реформа: нездійснені мрії та втрачені можливості. - К.: Міленіум, 2002. - 136 с.
16. Гончаров В.В. Важнейшие понятия и концепции в современном управлении. - М.: МНИИПУ, 1998. - 176 с.
17. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: Монографія. - К.: Видавн. центр "Академія", 1999. - 240 с.
18. Даль Роберт. О демократии / Пер. с англ. А.С.Богдановского; Под ред. О.А.Аляпринського. - М.: Аспект Пресс, 2000. - 208 с.
19. Державне управління: Словник-довідник / Уклад.: В.Д.Бакуменко (кер. творч. кол.), Д.О.Безносенко, С.М.Вазар, В.М.Князєв, С.О.Кравченко, Л.Г.Штика; За заг. ред. В.М.Князєва, В.Д.Бакуменка. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 228 с.
20. Державне управління: теорія і практика: Монографія / Ред. В.Б.Авер'янов; Кол. авт.: В.Б.Авер'янов, В.В.Цвєтков, В.М.Шаповал та ін. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - 431 с.
21. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: Монографія / Кол. авт: В.М.Князєв, І.Ф.Надольний, М.І.Мельник, В.Д.Бакуменко та ін. - К.: НАДУ. - Міленіум, 2003. - 320 с.
22. 10 кроків назустріч людям: Програма кандидата на пост Президента України Ющенко В.А., 9 липня 2004 // <http://www.yuschenko.com.ua/>
23. Дункан Джек У. Основополагающие идеи в менеджменте: Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики: Пер. с англ. - М.: Дело, 1996. - 272 с.
24. Енциклопедія українознавства: В 10 т. - Л.: НТШ, 2000. - 4016 с.
25. Європейська хартія місцевого самоврядування // Хто є хто в місцевій владі України 1994-1998: Довідник. - К.: ВКП "Апельсин", 1998. - С. 6-13.

26. *Захарова Г.* О новых подходах к научным исследованиям / <http://www.kabbalah.info/rus/content/view/full/36653>
27. *Кнорринг В.И.* Искусство управления: Учеб. - М.: Изд-во БЕК. - 1997. - 288 с.
28. *Князева Е.Н., Курдюмов С.П.* Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. - СПб.: Алетейя, 2002. - 414 с.
29. *Князєв В.М.* Соціально технологія та управління політичними процесами в Україні: Препр. Нац. ін-т стратег. дослідж. - К., 1995. - Вип. 38. - 36 с.
30. Конституція України. Закон України “Про внесення змін до Конституції України”. - Х.: ТОВ “Одіссей”, 2005. - 48 с.
31. Концепція сучасної державної кадрової політики України / Кол. авт.: В.І.Луговий, А.М.Михненко, В.М.Князєв, Н.Р.Нижник та ін. - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 56 с.
32. *Кузьмин С.А.* Социальные системы: Опыт структурного анализа. - М.: Наука, 1996. - 191 с.
33. *Лазор О.Д., Лазор О.Я.* Місцеве управління: поняття, терміни, визначення: Словник-довідник. - Л.: ЛРІДУ УАДУ, 2003. - 366 с.
34. *Малиновський В.Я.* Словник термінів і понять з державного управління. - К.: Атіка, 2005. - 240 с.
35. *Мангейм Дж., Рич Р.* Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Предисл. А.К.Соколова. - М.: Весь Мир, 1997. - 544 с.
36. *Марчук Є.К.* Україна: нова парадигма поступу. - К.: Аваллон, 2001. - 216 с.
37. *Мельник В.А.* Современный словарь по политологии. - Минск: Книж. Дом, 2004. - 640 с.
38. *Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента: Пер. с англ. - М.: Дело ЛТД, 1994. - 702 с.
39. *Методологія аналізу соціально-політичних проблем сучасного українського суспільства: Підсумкові матеріали круглого столу, 17 черв. 2004 р. / Відп. ред. А.Решетніченко.* - Д.: ДРІДУ НАДУ, 2004. - 100 с.
40. *Методологія державного управління: Словник-довідник / Уклад.: В.Д.Бакуменко (кер. автор. кол), Д.О.Безносенко, С.В.Бутівченко та ін.; За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князєва, В.Д.Бакуменка.* - К.: Вид-во НАДУ, 2004. - 196 с.
41. *Молдован В.В., Мелешенко В.Ф.* Конституційне право: опорні конспекти: Словник-довідник. - К.: Юмана, 1996. - 272 с.

42. Назаретян А.П. Модели самоорганизации в науках о человеке и обществе / http://sky.kuban.ru/socio_etno/iphrRAS/~mifs/nazar.htm
43. Науково-технічний потенціал України та перспективи його розвитку (тематич. доп., підготовлена відповідно до розпорядження Президента України “Про підготовку щорічного послання Президента України до Верховної Ради України” від 11 жовт. 2000 р. № 311/2000-рн). - К.: ЦДНТІПН НАН України, 2000. - 48 с.
44. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 160 с.
45. Николис Г., Пригожин И. Познание сложного. Введение: Пер. с англ. - М.: Мир, 1990. - 344 с.
46. Організаційна поведінка / Д.Гелрігел, Дж.В.Слокум-молодший, Р.В.Вудмен, Н.С.Бренінг; Пер. з англ. - К.: Основи, 2001. - 726 с.
47. Основи демократії: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Авт. кол.: М.Бессонова, О.Бірюков, С.Бондарчук та ін.; За заг. ред. А.Колодій. - К.: Вид-во “Ай бі”, 2002. - 684 с.
48. Основы социального управления / http://metal.antax.ru/library/policy/osnov_2.htm
49. Паркинсон С.Н., Рустомджи М.К. Искусство управления: Пер. с англ. - М.: Агентство “ФАИР”, 1998. - 272 с.
50. Підготовка законів та управління нормотворчістю в країнах Центральної та Східної Європи. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 300 с.
51. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. - К.: МАУП, 2003. - 360 с.
52. Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В.П.Горбатенко, За заг. ред. Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенко. - К.: Генеза, 2004. - 736 с.
53. Політологія: Збірник прав і завдань самостійної роботи. Глосарій: Метод. посіб. для підруч. “Політологія” / За ред. А.Колодій. - К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. - 280 с.
54. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці: Навч. словн.-довід. для студ. / Уклад. В.М.Піча, Н.М.Хома; Наук. ред. В.М.Пічі. - К.: Каравела; Л.: Новий світ, 2000. - 320 с.
55. Послання Президента України до Верховної Ради України: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році: Офіц. вид. - К.: Держкомстат України, 2006. - 182 с.
56. Пригожин А.И. Организационные управленческие патологии // Обществ. науки и современность. - 1998. - № 3. - С. 16-23.

57. *Пригожин И.* От существующего к возникшему: Время и сложность в физических науках. - М., 1985.
58. *Решетніченко А.В., Серьогін С.М.* Теорія управління соціальним розвитком: українсько-англійський глосарій / Пер. з англ. Л.В.Павленко та ін. - Д.: ДРІДУ НАДУ, 2005. - 144 с.
59. Развитие общества: Монография / Е.Афонин, Ю.Бажал, В.Бакуменко та ін.; За заг. ред. І.Розпутенка та Б.Лессера. - К.: Вид-во "К.І.С.", 2004. - 340 с.
60. *Румянцева З.П., Филинов Н.Б., Шрамченко Т.Б.* Общее управление организацией: принципы и процессы / 17-модульная программа для менеджеров "Управление развитием организации". Модуль 3. - М.: "ИНФРА-М", 1999. - 336 с.
61. *Рябов С.Г.* Політологічна теорія держави. - 2-ге вид. - К.: Тандем, 1996. - 240 с.
62. *Рябов С.Г.* Політологія: словник понять і термінів. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Видавн. дім "КМ Академія", 2001. - 256 с. - (Сер. "Книга НаУКМА").
63. *Серьогін С.М.* Державний службовець у відносинах між владою і суспільством: Монографія. - Д.: ДРІДУ НАДУ, 2003. - 456 с.
64. Система образовательных порталов: Социально-гуманитарное и политологическое образование // <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/70786>
65. *Скуратівський В.А., Палій О.М.* Основы социальной политики. - К.: МАУП, 2002. - 200 с.
66. Словари и энциклопедии // <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/NT000081F6>
67. Словарь депозитарных терминов // <http://dic/academic.ru/library.nst/lin 2/>
68. Словарь терминов антикризисного управления // <http://dic/academic.ru/library.nst/anticris/>
69. Словарь терминов управления // <http://www.glossary.ru/>
70. Современное управление. Энциклопедический справочник: В 2 т. - М.: Издатцентр, 1997. - 584 с.
71. Социологический справочник / Под общ. ред. В.И.Воловича. - К.: Политиздат Украины, 1990. - 382 с.
72. *Стеченко Д.М.* Управління регіональним розвитком: Навч. посіб. - К.: Вища шк., 2000. - 233 с.

73. *Стоуньер Т.* Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики // Новая технократическая волна на Западе / Под ред. П.С.Гуревича. - М.: Прогресс, 1986. - С. 393.
74. *Сурмин Ю.П., Туленков Н.В.* Методология и методы социологических исследований. - К.: МАУП, 2000. - 304 с.
75. Управління суспільним розвитком: Бібліогр. довід. / За заг. ред. А.М.Михненка; Уклад.: А.М.Михненко, В.Д.Бакуменко, С.О.Борисевич, С.О.Кравченко. - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 76 с.
76. Управління суспільним розвитком: Словник-довідник. - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 210 с.
77. *Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С.Аверинцев, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Ильичёв и др.* - 2-е изд. - М.: Совет. энцикл., 1989. - 815 с.
78. *Філософія політики: Короткий енцикл. слов.* / Авт.-упоряд.: В.П.Андрущенко та ін. - К.: Т-во "Знання України", 2002. - 670 с.
79. *Цветков В.В., Горбатенко В.П.* Демократія - Управління - Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Монографія. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. - 248 с.
80. *Щедровицкий Г.П.* Философия. Наука. Методология / Ред. сост. А.А.Пископпель, В.Р.Ракитянский, Л.П.Щедровицкий. - М.: Школа культурной политики, 1997. - 656 с.
81. *Щёкин Г.В.* Теория социального управления: Монография. - К.: МАУП, 1996. - 408 с.
82. *Щёкин Г.В.* Управління суспільним розвитком: Монографія. - К.: МАУП, 2005. - 184 с.
83. *Энциклопедия государственного управления в России: В 4 т. / Под общ. ред. В.К.Егорова; Отв. ред. И.Н.Барчич.* - М.: Изд-во РАГС, 2004 - 2006.
84. *Юридична енциклопедія / Редкол. Ю.С.Шемшученко (гол. ред.) та ін.: В 6 т.* - К.: Укр. енцикл. ім. М.П.Бажана, 1998-2004.
85. *Ющенко В.А.* Тезисы о будущем // Зеркало недели. - 2002. - 9 февр.

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	3
1. Базові визначення	5
2. Суспільний розвиток	14
3. Влада і суспільство	25
4. Атрибути громадянського суспільства	35
5. Демократизація суспільства	49
6. Людський чинник суспільного розвитку	56
7. Актуальні проблеми світового розвитку та глобалізаційні впливи	60
8. Розбудова постіндустріального суспільства	66
9. Інноваційні підходи до управління суспільним розвитком	69
<i>Післямова</i>	73
<i>Питання до самоаналізу</i>	75
<i>Перелік використаних джерел</i>	77

Навчальне видання

Михненко Анатолій Михайлович
Бакуменко Валерій Данилович
Борисевич Сергій Олександрович
Кравченко Сергій Олександрович

УПРАВЛІННЯ
СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

Вступ до спеціальності

Навчальний посібник

Київ, видавництво НАДУ

Відповідальний за випуск *В.А.Дон*

Редактор *В.Г.Шевельова*

Коректор *Т.В.Пантелеймонова*

Комп'ютерна верстка *Ю.О.Куценко*

Підписано до друку 23.01.2007 р.

Формат 60×84 ¹/₁₆. Тираж 150 пр. Обл.-вид. арк. 3,7.

Ум. друк. арк. 4,8. Гарн. Таймс.

Видавництво Національної академії державного управління
при Президентіві України.

03057, Київ-57, вул. Ежена Потье, 20, тел. 456-94-36.

E-mail:vydav@academy.kiev.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003 р.

Видруковано з оригінал-макета у видавництві
Національної академії державного управління
при Президентіві України.

03057, Київ-57, вул. Ежена Потье, 20.